

אבן השתייה ב'כיפת הסלע' – תוקפה של מסורת

(תשובה לתגובת הרב עמיחי אליאש)

מבוא

חלק א: מסורת אבן השתייה כיסוד באמונת ישראל	חלק ב: מענה להערות הרב עמיחי אליאש
א. שורשה של מסורת אבן השתייה כמקום קודש הקודשים	א. האמנם התפלל הרמב"ם בבית כנסת בירושלים?
ב. הציפייה למקדש והעליות לירושלים בשנות הגלות כשימור המסורת	ב. כינוי מבנה כיפת הסלע כ'בית המקדש' ע"י הכפתור-ופרח
ג. שימור המסורת על ידי הכובשים המוסלמים והנוצרים	ג. דברי הרמב"ן: 'הבית הגדול והקדוש', 'הדביר' 'ההיכל' כמכוונים לכיפת הסלע
ד. המסורת על אודות קודש הקודשים בדברי האחרונים	ד. תוכניתו של רבי יחיאל מפריז – כראיה למסורת על מקום המקדש
ה. מנהג אנשי ירושלים להעדיף קניית בית הצופה לכיוון אבן השתייה	ה. סהל בן מצליח – דוגמא לדביקות הקראים במקדש
ו. ציורי 'מזרח' ומפות המתארות את ירושלים והמקדש	ו. האם התעלם רבי אשתורי הפרחי מכיפת הסלע?
	ז. האמנם הייתה לרב קוק זצ"ל שיטה אחרת בעניין מקום המקדש?
	סוף דבר

מבוא

הננו מוצאים לנכון להמשיך את הבירור ההלכתי והעובדתי סביב המסורת אודות מקום אבן השתייה. הבירור חשוב במיוחד לאור מאמרים שונים שהופיעו לאחרונה המנסים לערער על מסורת הדורות אודות זיהוי מקום אבן השתייה. ביניהם מאמרו של הרב עמיחי אליאש שליט"א, שנכתב בתגובה למאמרנו שהופיע בחוברת האחרונה של 'מעלין בקודש'.

מאמרנו נושא את השם: "אבן השתייה ב'כיפת הסלע' – תוקפה של מסורת". מול מאמר זה מגיב הרב אליאש במאמר תחת הכותרת: "הכפתור-ופרח לא זיהה את אבן השתייה בכיפת הסלע". כותרת התגובה מוכיחה על המגמה, ובאה ללמד, שגם החוקר הגדול של ארץ ישראל וירושלים – רבי אשתורי הפרחי – "התעלם לחלוטין מן המסורת שאבן השתייה נמצאת בכיפת הסלע", כלשון הרב אליאש. בתגובתו מנסה הרב אליאש לסתור את מסורת הדורות הקובעת את מקום קודש הקודשים בכיפת הסלע.

לדבריו, עלייתו של הרמב"ם להר הבית אינה אלא סיפור שאין לו אחיזה במציאות, ובסך הכול ביקר בבית כנסת בירושלים. כך גם תיאורו של הרמב"ן על קריעת בגדיו מול

ה"בית הגדול והקדוש", לא התכוון חלילה לציין את מקום המקדש וקודש הקודשים. הרב אליאש מודע לתיאורים שהותירו לנו בעלי התוספות שביקרו בירושלים אודות מקום המקדש, כגון תלמיד הרמב"ן המתאר את מקום ה'היכל', 'אבן השתייה' ו'מקום המזבח', אך לדעתו אין לכל אלה משמעות להלכה. גם התיאור של בנימין מטודלה, המתאר את "מקום המקדש, שבנה עליו עומר אל כטאב כיפה גדולה ויפה עד מאד", לדעתו תיאור זה חסר משמעות. כך גם תיאורו של רבי יצחק בן יוסף חילו, הכותב: "בעוונותינו, במקום הבית הקדוש בנוי עתה בית מסגד שנבנה על ידי מלך הישמעאלים" – אין להתייחס אליו להלכה, שכן כל אלו אינם אלא סיפורי נוסעים. גם התיאור של ר' שמואל ברבי שמשון שנלווה אל רבי יהונתן 'הכהן הגדול' מלוניל בבואו לירושלים, האומר, ש"מקום הארון עדיין קיים!" אין לו משמעות והמשך של מסורת הלכתית, ואינו יוצא מגדר סיפורי נוסעים.

זכותו, של הרב עמיחי שלא להסכים לתוכן מאמרנו בעניין שיטתו של ה'כפתור ופרח', אין לנו שום בעיה עם הבנה שונה של דבריו ולשונו, כך היא דרכה של תורה – זה בונה וזה סותר. אך מכאן ועד לשלילה מוחלטת של מסורת הדורות על אודות מקום קודש הקודשים, הדרך רחוקה. אין זה דיון ב"סלע האם" של הר המוריה בלבד, אלא ב"סלע הקיום" של העם היהודי. עם ישראל דבוק בנפשו ובנשמתו לסלע אבן השתייה, מקום "שלא זזה ממנו שכינה", והמסורת על מקומו עוברת מדור לדור כמסורת התורה שבעל פה וכיסודות האמונה.

חלק א: מסורת אבן השתייה כיסוד באמונת ישראל

א. שורשה של מסורת אבן השתייה כמקום קודש הקודשים

מסורת מאבות האומה

הרמב"ם רואה במקום אבן השתייה דבר שבמסורת, ומוצא חובה לעצמו להעביר לדורות הבאים את המסורת הידועה לו בעניין מקום המזבח ואבן השתייה. כך כותב הרמב"ם להלכה (הלכות בית הבחירה ב, ב):

מסורת ביד הכל שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגורן ארוונה, הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק.

כוונת הרמב"ם במילים: "ומסורת ביד הכל" למשה שמסר ליהושע ויהושע לזקנים עד דוד המלך. זה מה שמוסיף הרמב"ם, שבהתאם לכך בנה דוד את המזבח במקום העקידה.

מסורת זו מבוארת ב'מדרש שמואל' (פרשה טו, ג) ומבואר שם שענייני המקדש ומקומו נמסרים מדור לדור, ככל הלכה הנמסרת בתורה שבעל פה. זו לשון המדרש:

מגילת בית המקדש שמסר הקדוש ברוך הוא למשה בעמידה... עמד משה ומסרה ליהושע בעמידה... עמד יהושע ומסרה לזקנים בעמידה... עמדו נביאים ומסרה

לדוד בעמידה... עמד דוד ומסרה לשלמה בנו בעמידה... 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל'... מלמד שניתנה במסורת.

כלומר, פרטי המקדש כולם – ובכלל זה מקום המקדש – ניתנו כולם במסורת.

בספרו מורה נבוכים (ג, מה) מרחיב הרמב"ם את עניין המסורת וקובע את ראשיתה באברהם אבינו. אלו דבריו:

אברהם אבינו ע"ה בחר בהר המוריה בהיותו הגבוה שבהרים אשר שם... ויחד המערב, שקודש הקדשים במערב. והוא עניין אומרם: 'שכינה במערב', וביארו רבותינו ז"ל בגמרא יומא, שאברהם אבינו ייחד המערב, רצונם לומר – בית קדש הקדשים... ואין ספק אצלי גם כן, שהמקום אשר ייחדו אברהם בנבואה היה ידוע אצל משה רבינו ואצל רבים, שאברהם ציווה אותם שיהיה בית עבודה.

כלומר, מקומו של קודש הקודשים נקבע על ידי אברהם אבינו, וכך עברה המסורת אודות מקום זה למשה רבינו, ולרבים אחרים, כלשונו, שהם יהושע, הזקנים, דוד המלך וכל הבאים אחריהם, וככל מסורת אחרת בתורה שבעל פה אף מסורת זו נמשכת עד ימינו אנו.

המסורת כיסוד באמונת ישראל

מסורת זו היא יסוד באמונת ישראל, ויש לה השלכות מעשיות לעניין הלכה, שכן קדושת אבן השתייה וקודש הקודשים יש לה השלכות לעניין איסור כרת, והיא היסוד לקביעת קדושת העזרה וקדושת הר הבית.

מכוח מצוות 'מורא מקדש' זו באה המצווה לכוון את הפנים בתפילה לקודש הקודשים גם בזמן החורבן, כמובא בברכות (ל ע"א):

היה עומד בארץ ישראל – יכוין את לבו כנגד ירושלים... היה עומד בירושלים – יכוין את לבו כנגד בית המקדש... היה עומד בבית המקדש – יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים, שנאמר: "והתפללו אל המקום הזה!"

כוון הפנים מכל העולם לכיוון קודש הקודשים יסודו באמונה שהשכינה קיימת שם לעולם. מעולם לא שמענו על חכם בישראל, הקובע הלכה, שיש לכוון את הפנים ואת הלב למקום אחר חוץ מכיפת הסלע.

כאמור, מקום קודש הקודשים נמסר על ידי "מקבלי השמועה" מדור לדור ואין בו מקום לפקפוקים והשערות חדשות שיש בהן פגיעה במסורת. (כשם שלא יעלה על הדעת לפקפק במסורת אודות מקום הנחת תפילין ועל מקום בית השחיטה – שאף הם יסודם במסורת העוברת במשך הדורות). מה עוד שמדובר במצווה חמורה שבחמורות, שכן שליש ממצוות התורה מתקיימות במקום זה.

ב. הציפייה למקדש והעליות לירושלים בשנות הגלות כשימור המסורת

תשוקת ישראל למקום קודש הקודשים

הקשר הנפשי העמוק שנותר אחר החורבן בין ישראל לשרידי המקדש ולמקומו מתואר בשיר השירים רבה (פרשה ח):

אף על פי שחרב בית המקדש לא ביטלו ישראל פעמי רגלים שלהם שלש פעמים בשנה.

כך גם בפסיקתא זוטרתא (שיר השירים פרק א) נאמר:

מה יונה אף על פי שאתה נוטל גזוליה מתחתיה אינה מנחת שובכה, כך ישראל אעפ"י שחרב בית המקדש ובטלו הקרבנות לא שכחו ירושלם עיר הקודש, שנאמר (שם קלז, ה): "אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני".

הקשר אל ה'שובך', אל מקום המקדש, אינו רק דבר שבהגיון האנושי, אלא מדובר בקשר נשמתי עמוק, הגנוז בטבעו של כל אדם מישראל, החש קשר נפשי למקום השראת השכינה, והאדם כולו בגופו ונשמתו נשאב בכוח טמיר אל מקום קודש הקודשים. חז"ל (בשמות רבה) ממשילים את בית המקדש ל"מגדל גבוה" ממנו צופה המלך על ה"פועלים" שבפרדס, ומשם משגיח על עולמו – "אף הקב"ה: אף על פי שהוא נראה כמסלק שכינתו מבית המקדש – עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם!" ממילא מובן מדוע נמשכים ישראל ל"מגדל" ממנו משגיח הבורא על בניו ויצוריו.

עוד מבואר במדרש תהלים (מזמור יא) בעניין זה, שהגויים לועגים לישראל, שהנה גלו מן המקדש ולא ישובו אליו יותר. והתשובה ללעגם היא שהתשוקה למקום המקדש היא הערובה לשובם אליו:

"בה' חסיתי! איך תאמרו לנפשי נודי הרכם ציפור? ... משל למלך שהיה לו עבד והיה מחבבו מכל עבדיו, והיו בני ביתו מתקנאין בו... בשעה שגלו ישראל היו אומות העולם אומרים להגלותן ממקומן, אמרו: נדרו הרב ותלמידו [=ולא יחזרו למקדש]! ... 'כציפור נודדת מן קינה – כן איש נודד ממקומו' (משלי כז ח) ואין 'איש' אלא הקדוש ברוך הוא! ... ואין 'מקומו' אלא בית המקדש. [=והקדוש ברוך הוא משיב להם]: "זאת מנוחתי עדי עד! פה אשב כי אויטיה!" [=בהכרת, אפוא, שהציפור שוב תשוב למקומה בקודש הקודשים].

שרידי ההיכל היו ניכרים לעין בכל הדורות

חז"ל במדרש מתייחסים גם למיקום המדויק של קודש הקודשים לשם נמשכים ישראל, כמבואר בשיר השירים רבה (פרשה ח) על הפסוק: "ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז":

מה צורה זו אף על פי שהיא מטשטשת – מקומה ניכר, כך, אף על פי שחרב בית המקדש לא ביטלו ישראל פעמי רגלים שלהם שלש פעמים בשנה.

כלומר, כותלי בית המקדש אכן חרבו, אך מקום ההיכל ויסודותיו היו ניכרים לעין, ועולי רגלים ממשיכים היו לעלות לרגל ולפקוד את מקום המקדש להתבונן בשרידי ההיכל כבעבר. מדרש זה מובא בכתבי מחברים שונים, וכגון, בשו"ת יד אפרים סימן כ; הכותב:

"מה צורה זו, אף על פי שהיא מטושטשת מקומה ניכר..." – מכאן הוציא באמת בשו"ת תשב"ץ (ח"ג סי' ר"א) רמז ומקור למצוות עליית הרגל לירושלים אף בזמן הזה.

כך גם כותב בעלי תמר' שקלים פרק ד: "מה צורה זו אעפ"י שהיא מטושטשת מקומה ניכר..." – משמע שהיו מקיימים מצות ראייה מן התורה מטעם שקדושה שנייה קדשה לעתיד לבוא.

כעין זה כותבים מחברים אחרים (עיין שו"ת קול מבשר חלק ב סימן י, ועוד).

עליית שמונים איש קרועי בגדים אל המקדש בחורבנו

כבר בתקופת חורבן בית ראשון מוצאים דוגמא מפורשת בפסוקים על קיומו של החוש הטבעי הפועל בישראל והדבקות ב'שובך'. כך מובא בירמיהו (מא, ה): "ויבואו אנשים משכם, משילו ומשומרון, שמונים איש מגולחי זקן וקרועי בגדים ומתגודדים ומנחה ולבונה בידם להביא בית ה'. ויצא ישמעאל בן נתניה לקראתם..." וסופם שנהרגו בידי ישמעאל. עיין במפרשים שם, העוסקים בשאלה; איך יתכן שאותם שמונים איש לא שמעו על החורבן שאירע בתשעה באב, והם הולכים להביא מנחה ולבונה לבית המקדש, והרי עתה כבר ראש השנה והמקדש חרב? עיין שם במה שתירצו.

אולם לאור האמור, שגם חורבן הבית אין בו כדי לנתק את ישראל מן המקדש, אלא להיפך, דווקא בזמן החורבן מרגישים ישראל חובה לפקוד את ה'שובך', שכן "בת קול יוצאת משם ומנהמת כיונה ואומרת: אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי", לכן קמו אותם שמונים איש, אשר נאספו ממקומות שונים בשומרון. מפליא הדבר, שהאנשים באו מערי השומרון שהיו מנותקות מירושלים בגלל מלכי ישראל ירובעם וחבריו, והנה, למרות הנתק משך מאות בשנים, ולמרות החורבן, קמו ועלו לבית המקדש. אין זאת אלא שהחוש הנשמתי הקשור למקדש הביא אותם להחליט לעלות.

יש גם מקום לומר שמדובר בתלמידי חכמים, שבאו לחדש את העבודה במקדש אפילו באופן חלקי. זאת, על פי ההלכה האומרת (מגילה י ע"א; רמב"ם בית הבחירה ו, טו): "מקריבין אף על פי שאין בית". כמתואר בפסוקים, הם עולים למקדש קרועי בגדים מתוך האבל והצער, אך עם זאת עושים מעשה שיש בו אתחלתא לחידוש העבודה, שכן הם מביאים "מנחה ולבונה בידם" למקדש. כך מתחדש הקשר בין ישראל למקדש מיד עם החורבן, וכך נשמרת המסורת סביב מקום המזבח וקודש הקודשים.

העלייה למקדש בשלושת הרגלים בתקופת הקיסרים הרומאים

באיכה רבה (פרשה א) מתוארת מציאות של עלייה לרגל ברגלים לירושלים, תוך חירוף נפש תחת שלטון הדיכוי של הרומאים:

אספסיאנוס קיסר הושיב שומרים רחוק מפומעים [יש גורסים 'מאמאוס' סמוך למודיעין] שמונה עשר מיל, והיו שואלים לעולי רגלים ואומרים להם: למי אתם? והיו אומרים להם: אספסיאני, טרכיני, אדרייאני.

מדובר בשמות של שלושה קיסרים ששלטו ברומא ובארץ ישראל זה אחר זה בתקופה של כחמישים שנה. וכוונת המדרש לומר, שהמשמרות שהושיב אספסיאנוס הרשע נשאו על עומדם בתקופת שלטונם של שלושה קיסרים אלו. בזמנו של אספסיאנוס היו עולי הרגל היהודים מתחפשים לרומאים, ומשיבים: "אספסיאני!" ובתקופת טרכינוס – "טרכיני!" ובתקופת אדריאנוס – "אדרייאני!" יהודים אלו עלו לירושלים מדי רגל ברגל תוך ידיעה שהם עלולים להיתפס ולשלם בחייהם, עם זאת לא הפסיקו את העלייה. זאת, כשלדעת רבים מחכמי ישראל מצוות העלייה לרגל בטלה עם החורבן. מה, אפוא, הביא את האנשים להסתכן? – אין זאת אלא משיכת ה"יונה" אל ה"קן" שלה.

עוד מבואר שם:

אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: לשעבר הייתי עולה וסלי בכורים על ראשי, ובהשכמה היו אומרים: 'קומו ונעלה ציון'... ועכשיו דמומה סלקא דמומה נחתא [בשקט עולה ובשקט יורדת]... לשעבר הייתי עולה בשירות ובזמירות לפני הקב"ה... ועכשיו – בכייה סלקא בכייה נחתא. לשעבר הייתי עולה המוניות המוניות... ועכשיו – טמשא סלקין וטמשא נחתין [מעטים עולים ומעטים יורדים].

ברור מתוך הדברים שהעלייה נמשכה ברצף ובצורות שונות – בדממה ובבכייה – למרות הקשיים, ובלבד לשמור על קשר עם מקום השראת השכינה.

עליית רבן גמליאל וחכמים להר הבית

גם עליית חכמי הסנהדרין לירושלים, ובהם רבן גמליאל נשיא ישראל, רבי אלעזר בן עזריה, רבי יהושע ורבי עקיבא, מראשי הסנהדרין (כמתואר במכות כד ע"ב) היתה כרוכה בסכנת נפשות, שכן עלו בתקופת אדריאנוס קיסר, מן האכזרים שבקיסרי רומא (ולכן הוסיפו לו חכמים במדרש את התוספת – "שחיק טמיא" – (יישחקו עצמותיו). למרות זאת, הסתכנו ועלו גם הם לירושלים ולמקדש, וכלשון הגמרא שם:

פעם אחת היו עולין לירושלים, כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם. כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ורבי עקיבא מצחק. אמרו לו: מפני מה אתה מצחק? אמר להם: מפני מה אתם בוכים?

אמרו לו: מקום שכתוב בו: 'והזר הקרב יומת' ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה"?!

תמוה הדבר שחברי הסנהדרין סיכנו את נפשם ואת נפש נשיא הסנהדרין – המנהיגות העליונה של עם ישראל באותה תקופה, כדי לראות בעיניהם את הנעשה במקום קודש הקודשים. ובהכרח שהמשיכה אל ה"קן" לא נתנה להם מנוח בישיבתם בכרם ביבנה. מה עוד שהתכנית של הרומאים לחרוש את העיר ירושלים חייבה אותם לשמר את המסורת על אודות מקום קודש הקודשים. זה היה החשש של חכמי ישראל העולים לירושלים שכן הזכירו חכמים בהיותם שם את הפסוק "ציון שדה תחרש". עם זאת, בתיאור שהוסיפו – "שועל יוצא מבית קדשי הקדשים" הודיעו ששרידי בית קודש הקודשים קיימים וניכרים לעין, וכבר הבאנו לעיל את המובא במדרש שיר השירים, ש"צורה זו [של קודש הקודשים] אף על פי שהיא מטשטשת מקומה ניכר".

המעשה בעלייתם של רבן גמליאל וחכמים להר הבית מובא בסגנון דומה גם בספרי דברים (פרשת עקב פיסקא מג) שהנו מדרשי הלכה. ללמדך, כי אין לפנינו מעשה סתמי ומקרי, אלא המשך מסורת התורה שבעל פה בעניין מקומו של קודש הקודשים. יתר על כן! יש במעשה זה דוגמא ומופת של נשיאות חברי הסנהדרין, העולים תוך סכנה לוודא את קיומו של קודש הקודשים, וללמד לדורות את החובה להמשיך ולשמור על הקשר והזיקה למקום השראת השכינה בקודש הקודשים גם במציאות של סכנה.

מקום המקדש היה ידוע גם לאומות העולם

המסורת על אודות המקום המדויק של המקדש וקודש הקודשים עולה בבירור מן המעשה המובא בבראשית רבה (סד). שם מתואר, שבימי רבי יהושע בן חנניה ניתן אישור על ידי מלכות רומי לבנות את בית המקדש. הידיעה עוררה התלהבות מרובה בעם, והמונים מן הגולה החלו לנהור ארצה בדרכם לבנות את המקדש בירושלים. ומתואר במדרש שם, שהכותים יושבי השומרון שלחו משלחת לקיסר ברומא, כשהם מזהירים את הקיסר, כי הקמת בית המקדש תשמש ליהודים אמצעי למרוד במלכות. הקיסר לא רצה לשנות את החוק שקבע, המתיר ליהודים לבנות מקדש, ככתוב באסתר (ח, ח): "כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתום בטבעת המלך אין להשיב". אולם הכותים יעצו לו: "שלח ואמר להון: או ישנון יתיה מאתריה. או יוספון עליה חמש אמין, או יפצרון מיניה חמש אמין, מן גרמיהון אנון חזרין בהון". כלומר: שלח ואמור להם: או שיזיזו את המקדש ממקומו המדויק, או שיוסיפו על מידתו חמש אמות או יגרעו ממידתו חמש אמות, ומעצמם יחזרו בהם. כלומר, לא רק בעם ישראל ידעו הכול את מקום קודש הקודשים, אלא היה זה דבר מפורסם בין עמי הסביבה, וגם אויבי ישראל ידעו כי יש מקום מדויק בו היהודים מתכוונים להקים מקדש ואין להזיזו ממקומו. כך, באמצעות ידיעה זו, סיכלו שונאי ישראל את בניין הבית באותם ימים.

מדובר בעובדה היסטורית המתוארת לפרטיה במדרש, ומלמדת אף היא, על מסורת מדויקת על אודות מקום קודש הקודשים, שהייתה ידועה לכול.

הקהילה בירושלים: מ'קהלא קדישא דבירושלם' עד 'כת הרבנים יושבי עיר הקודש'
 כבר הזכרנו במאמרנו הקודם (בגיליון לו) את קיומה של קהילה יהודית קבועה בירושלים בתקופת המשנה והתלמוד כמובא בברכות (ט ע"ב) ובכמה מקומות בתלמוד. הקהילה החזיקה מעמד למרות הדיכוי ונגישות הרומאים, ומשום כך נקראה – "קהלא קדישא דבירושלים". מתברר, שלמרות מלחמות ופלישת שבטים ועמים במהלך הדורות לירושלים, ולמרות התהפוכות שעברו על יושביה, דבקו יהודים בירושלים בכל התנאים, והיו כמין חיל חלוץ ואכסניה עבור עולי רגלים שהתמידו להגיע לעיר ממצרים, מדמשק ומארם צובא, לבוא ולהסתופף ימים או שבועות בצל המקדש.

כך כותב הגאון שלמה בן יהודה ראש ישיבת 'גאון יעקב' בירושלים לחכם רבי סהלן "אלוף וראש כלה" במצרים (במאה העשירית למניין האומות):

על כן ישבו יהודי ירושלים עם בני ישמעאל בה [ומשלמים להם מיסים כבדים]...
 למען לא יזיקו [הישמעאלים] לבאים אליה מכל בית ישראל לרצות אבניה ולחונן עפרותיה ולסובב שערי המקדש ולהתפלל עליהם בקול רם ב'קדוש וברוך'... ואנו מתי מעט ומשלמים את המס... למען לא יתפסו העולים לעיר הקודש באימות פתקי המס.

לאור האמור פונה הגאון ליהודי מצרים בשם "כת הרבנים יושבי עיר הקודש", ומבקש את עזרתם הכספית, שכן, "בשנה הזאת, לא נכחד ממך, כי אפילו אותם החוגגים שהיו מתכנסים בכל שנה נמנעו [מלבוא] מסכסוך החילות ושיבוש הדרכים, והוצרכנו ליקח בריבית המיסים אשר עלינו" (ראה 'אגרות ארץ ישראל' מאת אברהם יערי עמ' 66-68; ושם איגרות נוספות בעניין זה). מאיגרות אלו עולה כי פרנסתם של יושבי ירושלים הייתה מבוססת בין השאר על ה"חוגגים" הבאים במהלך השנה ל'סיבוב השערים' סביב המקדש. חלק ניכר מעולי הרגל, הם יהודים יושבי מצרים, הבאים מדי שנה בשנה, ולכן פונה הגאון לרבני מצרים לסייע ליושבי ירושלים (יש להעיר, כי "כת הרבנים" היא הגדרה לקהילה היהודית המאמינה בתורה שבעל פה, שישבה בירושלים. באותה תקופה התרחבה קהילת ה"קראים" בארץ ישראל אשר נמשכו לארץ בגלל דבקותם במצוות הקשורות לירושלים ולמקדש).

'סיבוב השערים' – מנהג קדום שסייע לשמירת המסורת

מנהג התפילות ו'סיבוב השערים' הנזכר בדברי ראש ישיבת 'גאון יעקב' שמר על המסורת על אודות מקומו של קודש הקודשים, שכן חכמי ארץ ישראל לדורותיהם הנהיגו הלכות ותפילות סביב שערי המקדש תחת הכותרת – 'סיבוב השערים'. זאת, עבור יושבי ירושלים ועבור עולי הרגל הבאים מארצות שונות. למרות קשיי המסע בדרכים באותם ימים, אשר

התנהל באמצעות שיירות גמלים וחמורים ובליווי שומרים מחשש לשודדים, התקיימה העלייה לרגל באופן קבוע מן הארצות השונות הסובבות את ארץ ישראל.

בשוב כל איש לארצו הביא לבני משפחתו ולאנשי עירו את דבר המקדש ותיאור מקומו. כך נשמרה המסורת אודות מקום קודש הקודשים דורות על דורות. כאמור, למטרה זו שילמו יושבי ירושלים מס שנתי גבוה למוסלמים, וכך נשמר הקשר בין עם ישראל למקדש גם בתקופת החורבן.

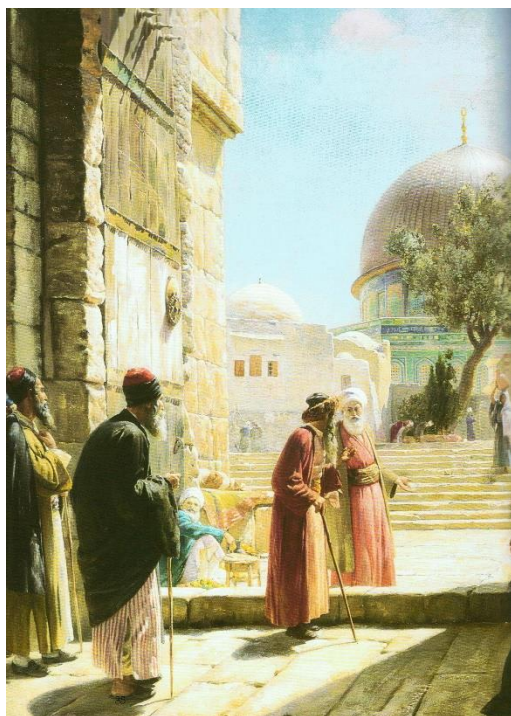
סידרת הלכות ותפילות זו מורכבת משלשה שלבים:

שלב ראשון: קיום תקנת חז"ל לקרוע שתי קריעות בבגד (כמובא במועד קטן כו ע"א) – קריעה אחת על ירושלים וקריעה שנייה על המקדש. בכך כל אדם הבא לירושלים יודע היכן בדיוק המקדש, רואה את מקומו המדויק וקרוע קריעה שנייה. תקנה זו מבטיחה את המשך המסורת על מקום המקדש.

שלב שני: טכס ציבורי בו מקיימים סיבוב על שערי הר הבית בתפילה והשתחויה, כשבכל שער נקראת תפילה מיוחדת על בניין המקדש. באופן זה אדם העומד בשער מכוון את פניו בתפילה אל מקום קודש הקודשים השוכן בכיפת הסלע, כשהוא מתבונן בו מכל הכיוונים, מצפון ממערב ומדרום.

שלב שלישי: 'תפילת בית המקדש' ובה תחינה נרגשת לראות בבניין הבית. התפילות שהנהיגו בשערים השונים כולן עוסקות בבניין המקדש מחורבותיו. אין ביניהן תפילות אישיות לרפואה ולפרנסה – כמקובל היום ברחבת הכותל המערבי, אלא תוכן התפילות כולן מכוון לכבוד שמים.

סדר תפילות זה נהג מאות בשנים, ונקבע ב'סידור ארץ ישראל', שהיה נפוץ בארץ ישראל ובארצות הסמוכות. סידור כזה נמצא בגניזה בקהיר שם פורטו ההלכות והתפילות שיש לאומרן ב'סיבוב השערים'.

בציור מלפני כמאתים שנה נראים יהודי ירושלים כשהם באים להתפלל מול קודש הקודשים שבכיפת הסלע. במרכז הציור נראה אדם הלבוש כמנהג בני אשכנז ושטריימל לראשו. בציור משמאל נראים אנשים החובשים תרבוש לראשם כמנהג יהודי עדות המזרח. לפי טיב הבגדים והמקל שביד נראה שמדובר בחכמי ירושלים הבאים לתפילה מול מקום השראת השכינה. המתפללים נחסמים בכניסה על ידי שומרי הר הבית המוסלמים (בתרבושים לבנים).

מעמד 'סיבוב השערים' נוסד במאה השישית למניין האומות (לערך). התפילות נאמרו סביב שערי המקדש במשך דורות. כך כותב ר' בן מאיר גאון, ראש ישיבת 'גאון יעקב' בארץ ישראל (חי בירושלים במאה השמינית למניינם): "ותפילתנו עליכם תדירה בהר הזיתים מול היכל ה', ועל שערי מקדש... לחוג את חג הסוכות".

בתקופת המאבק בין ה'רבניים' והקראים בארץ ישראל וירושלים (במאה העשירית למניין האומות) כותבים ה'רבניים', ראשי עדת ירושלים אל אחיהם בגולה (איגרות ארץ ישראל עמ' 50):

מודיעים לכם אנו עדת ה'רבניים', הכיתה העלובה, אשר כאין חשובה, נוכח המקדש יושבת, וחירופים קושבת... ואין לנו נחמה כי אם בסוכבנו על השערים, להשתחוות ולבקש רחמים, לשוב לירושלים ברחמים. לטהר מקדשו, ולנערהו מעפרו, ולהשיב שכינתו בתוכו... ולולי מתן שוחד ושלמונים לא היינו יכולים לסוכב השערים ולעמוד על הר הזיתים להתפלל בקול רם ואין ממחה.

ה"חירופים" הנזכרים באיגרת הם ככל הנראה, החירוף של ה'קראים' כנגד ה'רבניים', דבר שיידון עוד בהמשך.

באותה תקופה כותב ר' ישראל בן נתן לנהוראי בן ניסים מפוסטאט במצרים (איגרות שם):

ואנוכי מתפלל עליכם בכל העיתים לפני שערי הרחמים... וגם אצל יתר השערים... יהי רצון שתתקבל תפילתי עליכם.

מול מסורת רצופה זו, של עם הדבק במסירות נפש וביראת קודש בכור מחצבתו – היש שמירת מסורת אודות מקום קודש הקודשים גדולה מזו?! דומה, שלא מצינו דוגמא, ואח ורע לשמירת מסורת כעין זו בשום עם ולשון. מכאן תמיהה על הנוטים להקל ראש במסורת הדורות אודות מקומו של קודש הקודשים.

ג. שימור המסורת על ידי הכובשים המוסלמים והנוצרים

מנהג 'סיבוב השערים' נמשך במהלך התקופה המוסלמית עד כיבוש ירושלים בידי הצלבנים. המוסלמים איפשרו את קיום המנהג, שכן גם הם קידשו וכיבדו את סלע אבן השתייה, שעומר אל כתאב והבאים אחריו בנו סביבו את כיפת הסלע. כובשי ירושלים המוסלמים עשו זאת, כהמשך למסורת היהודית האומרת כי סלע זה הוא מקום קודש הקודשים.

מקום כיפת הסלע נקרא בערבית בכל הדורות – 'אל-מקדס'. המבנה שימש כמבנה של כבוד לסלע אבן השתייה, ומאז בניינו אינו משמש כמסגד ובית תפילה. את התפילות מקיימים המוסלמים במסגד אל-אקצא המקודש עליהם כבית תפילתם, שכן סביב בית זה נרקמו אגדות אודות מוחמד, שהגיע אל המקום **הקיצון** (אקצא) ומשם עלה לשמים. ברבות הימים נקראה ירושלים כולה 'אל מקדס', וכך הדבר מופיע בספרות הערבית עד ימינו אנו. לאחרונה נמצאה בכפר 'נובא' ליד העיר חברון, כתובת ערבית עתיקה חקוקה באבן. הכתובת נחרטה לפני אלף ושלוש מאות שנה, כלומר בתקופת פלישת הערבים לארץ ישראל. לוח האבן קבוע בכותל המסגד בכפר נובא, והכתובת נחשפה לאחרונה על ידי החוקרים אסף אברהם ופרץ ראובן מן האוניברסיטה העברית. להלן נוסח הכתובת:

בשם אללה הרחמן הרחום, הנחלה הזאת 'נובא' בגבולותיה ושטחיה היא הקדש לסלע 'בית אל מקדס' ומסגד אל אקצא. הקדישה אמיר המאמינים, עומאר איבן אל ח'טאב, למען אללה יתעלה.

כוונת השליט עומאר בשלט זה להנציח את העובדה, שאדמות הכפר נובא נקבעו כ'הקדש' לצרכי האיסלאם בהר הבית. עד היום קיימים שלטים בהר הבית בערבית ובאנגלית שם נכתב מפורשות: **"בית אל מקדס"**. ניתן לראות שלטים כאלה בראש שער הרחמים ובמקומות אחרים.

משכבשו הצלבנים את ירושלים ואת הר הבית קראו לכיפת הסלע 'טמפלום דומיני', כלומר 'מקדש האדון' (בהתאמה לכינויו העברי 'מקדש א-דני'), ואילו למסגד אל אקצא קראו 'מקדש שלמה' (מסיבה זו נקרא מסגד אל אקצא בדורות האחרונים על ידי היהודים 'מדרש שלמה').

כך מתוארים הדברים על ידי רבי בנימין מטודלה, שהגיע לירושלים בשנת 1170 לערך, שבעים שנה לאחר כיבוש המקום בידי הצלבנים: "ושם טינפולי דומיני, והוא היה מקום המקדש, ובנה עליו עומר בן אל כטאב כיפה גדולה ויפה עד מאד. ואין מכניסים שם הגויים [הנוצרים] שום צלם ולא תמונה אלא שבאים שם להתפלל".

בספר של תייר נוצרי מאותה תקופה, הנקרא 'לה סיטה דה ג'רוזלם', מובא תיאור מפורט אודות המראה של ירושלים והר הבית בתקופתו כהמשך למסורת ישראל. מורגש בפרטי התיאור, שכאשר כבשו הצלבנים את ירושלים, הקפידו להמשיך ולקרוא שמות מקומות בעיר על פי המסורת היהודית, כפי שקיבלו אותה מתושבי ירושלים היהודים. הדבר נעשה מצידם כדי להוכיח, כי אמונתם היא התחליף לאמונת ישראל. בספר זה מתואר כי הכובשים קראו לסלע אבן השתייה בשני שמות – 'טמפלום דומיני', ובשם שני – 'כנסיית המקדש'. גם רחוב דוד (רחוב השלשלת) המוביל משער יפו להר הבית ול'שער הזהב' (שער הרחמים) נקרא בפייהם 'רחוב המקדש' – 'ויה טמפלום'. עוד מתאר המחבר את הנעשה בחצר הר הבית. כשנכנסים ל'שער המקדש' – השער המפואר (שער השלשלת) רואים מצד ימין את 'מקדש שלמה' (טמפלום סולונימוס – מסגד אל אקצא). ומוסיף, שמשמאל לשער המפואר עולים במדרגות אל 'כנסיית המקדש' שבראש ההר. שם יש רחבה גדולה של אבני שיש סביב ה'טמפלום דומיני'. תיאורו המפורט אודות הנעשה בהר הבית, ומראה רחובות ירושלים שבין החומות והשווקים השונים, כגון, שוק הבשמים, ושוק הבשר וכד' משקף במידה רבה גם את מציאות ימינו.

ללמדנו, כי הן המוסלמים והן הנוצרים – לרצונם ושלא לרצונם – המשיכו למעשה את המסורת היהודית אודות אבן השתייה במקדש ואת מסורת רחובות העיר, ו"מאת ה' היתה זאת היא נפלאות בעינינו".

ד. המסורת על אודות קודש הקודשים בדברי האחרונים

הרדב"ז והחתם סופר

ידועה דעת הרדב"ז הכותב בשו"ת רדב"ז חלק ב סימן תרצא: "הדבר ברור, שתחת הכיפה שם אבן השתייה בלי ספק, הנקרא אצלם אלסכרא".

גם החתם סופר (שו"ת, יו"ד סי' רלו), אינו מפקפק כלל בעניין מסורת הדורות באשר למקום אבן השתייה. להפך! החתם סופר מחזק את המסורת, באומרו, שקדושת המקום קיימת מאז ימי האבות ולא זזה שכינה ממקומה, וזאת במקום אבן השתייה שתחת ה"כיפה". זו לשונו: "יקרת קודשו הגיעני, ומה שכתב מו"ח הגאון נ"י לבקש משרי ירושלים ליתן רשות להקריב, הוא קפדן גדול! כי ההוא אמר לבל יקרב שם מי שאינו מאמונת ישמעאל כי שם נבנה בית עבודה שלהם. ואומרים שאבן שתייה באמצע הכיפה היא, ולא יקרב שם איש זר שאינו מאמונתם". ובאשר לשאלה: "מה נעשה מטומאה ויחוסי כהונה ואבני החושן?

הנה בספר כפתור ופרח כתב שרבי יחיאל מפרי"ז עלה לירושלים שנת י"ז לאלף הששי ואמר להרב שרוצה להקריב קרבנות [מכוח המסורת אודות אבן השתייה]... והנה מבגדי כהונה לא שאלו, כי פשוט הוא שאין כהן גדול מעכב ונוכל להקריב בלעדו. ומה שכתב מיחוס כהונה – נראה דלא קשה מידי לרבנו יחיאל ז"ל, דמאן לימא לן דלא יקריב אחזקה... אבל לעכב הקרבה בשביל זה מאן לימא!"

הרב יהוסף שווארץ

הרב יהוסף שווארץ, חוקר ארץ ישראל הנודע, התגורר בירושלים ב'בתי רנד' סמוך לשער הכותנה בסביבות שנת ת"ר, לפני כמאתיים שנה, וביתו היה צופה אל מקום המקדש. מול מקום המקדש כתב את מחקריו על הארץ, ירושלים והר הבית, ומשם יצא למסעותיו בארץ ישראל. ואלו דבריו (תבואות הארץ פרק ו):

באמצע מקום המקדש הנזכר נמצא מקום מרובע שגובהו ארבע עשרה רגל [כוונתו לרמה המוגבהת במרכז הר הבית] ובאמצע מרובע זה בניין מפואר הנקרא 'אל סאכרא' – ופירושו, אבן קשה, על שם אבן השתיה שנמצאת בו. הבית נבנה בשנת 4397 על יד עומר בן קטף. ועל כל הבניין כיפה גדולה שמכוסה בעופרת... ויש בו עשרים וארבע עמודים כל אחד גבוה עשרים רגל... וחלק הפנימי המוקף ברזל וכן במסגרת עץ. ובתוך מסגרת זאת נמצאת אבן השתייה, והוא אבן גדול לבן עגול בהיקפו בערך שלושים רגל... עיין תשובות רדב"ז חלק ב, סימן תרלט... והישמעאלים מכבדים אותו ואומרים שעליו ישב אברהם אבינו בעת העקידה... לדרום בניין זה בקצה הדרומית של מקום המקדש נמצא עוד בניין גדול ארוך הנקרא 'מדרש שלמה' ובלשון ערבית 'אלאכסא'.

עוד הוסיף וכתב בעניין מיקומה של כיפת הסלע בהר, שהמציאות בימינו תואמת את התיאור של המשנה במידות, האומרת שהעזרה וההיכל מקומם בצד הצפוני מערבי של הר הבית, ובלשונו:

והנה כל המציאות הנזכרת, מסכמת עם דברי חכמינו ז"ל, כי תכונת בניין הגדול אשר בו היה ההיכל וקודש הקודשים, כמעט קרוב יותר לצד המערבי של מקום המקדש, היינו, הר הבית... ורחוק מזה מקצה המזרחי, ויותר רחוק מכולם מקצה הדרומי.

המחבר מפנה את הקורא למסכת מידות תחילת פרק ב; ותוספות יום טוב שם, בהסברת המשפט "רובו מן הדרום".

הרי לנו חוקר ארץ ישראל והר הבית הממשיך את מסורת הדורות בעניין מיקום אבן השתייה שבכיפת הסלע, ומוכיח את קיומה על פי המציאות ועל פי המקורות.

ציור בית המקדש והעזרות בידי חוקר ארץ ישראל וירושלים, הרב יהוסף שוורץ. רחבת כיפת הסלע מסומנת באות - 'ד', והכיתוב למטה - 'מקום המקדש'. כיפת הסלע מסומנת באות - 'ה', והכיתוב למטה 'מקום קדשי הקדשים'.

חכמי ישראל לדורותיהם התרחקו מכל השערה, ודבקו במסורת התורה שבעל פה, שכיפת הסלע היא קודש הקודשים. גם אלו מחכמי ישראל בדור האחרון, המזהירים מלעלות להר הבית, וסבורים כי המקדש ייבנה על ידי משיח, או שמקדש יירד משמים, גם הם דבקים במסורת הדורות כי קודש הקודשים מקומו בכיפת הסלע. לדעתם מסורת זו אינה ניתנת לערעור. להלן כמה מחכמי ישראל יושבי ירושלים בדורות האחרונים, המדגישים את מסורת הדורות בעניין מקום קודש הקודשים.

הרב יחיאל מיכל טיקוצ'ינסקי

הרב יחיאל מיכל טיקוצ'ינסקי כותב בספרו 'עיר הקודש והמקדש' פרק יז:

חיוב הקריעה על מקום המקדש שאמרנו שהוא דווקא כשרואה מקום העזרה (שזו אפשר לראות או מהר הזיתים במזרח...) אולם ראיתי בבית חדש סימן תקס"א בשם הליקוטים, ומעתיקו בפאת השולחן סימן ג, ב; 'כשרואה הקובה של מקום המקדש, אומר: 'בית קדשנו... היה לשריפת אש'. והנראה לדעתם, שראיית כיפה זו כבר מראה את חורבן בית המקדש... הרי אמרו אפילו רואה את הקובה היא כיפת בניין עומר שלהם, גם כן קורע, משום שכיפה זו כבר מראה את חורבן בית המקדש.

הרב אליעזר וולדנברג

הרב וולדנברג בשו"ת ציץ אליעזר, מביא סידרה של הוכחות מדברי חז"ל ומדברי ראשונים ואחרונים, שמקום קודש הקודשים ידוע ומוכר, וכתב: "מקום בית המקדש ידוע ומפורסם

לכל בוודאי גמור!" זאת על פי מסורת הדורות.¹ כן מביא את מנהג ישראל בכל הדורות עד ימינו אנו, לעלות לרגל מארצות קרובות ורחוקות "להשקיף על מקום המקדש", אלא ש"הישמעאלים אינן מניחין לשום בר ישראל לגשת שם" כי זה "בית תורפה" שלהם.

המתבר חוזר על עיקרון זה בחלקים השונים של ציץ אליעזר, וכגון מה שכתב בחלק י' (סימן א, צג) בעניין הקשר הנשמתי העמוק של כל אדם מישראל למקדש, זו לשונו:

הכיסופים העזים והתשוקה הקדושה והנוראה של המוני בית ישראל ... לנהור בלי הרף על יד הכותל המערבי... ולהשקיף על מקום המקדש, ובמיוחד בחג ומועד, הוא לא מפני שבזה"ז יש חיוב של עליה לרגל, דחיוב עשה מן התורה אין בזה"ז לעלות לרגל, כדכותב בפשיטות בשו"ת חתם סופר חיו"ד סימן רל"ד.... אלא הוא זה מפני שהמקום הזה הוא מקום שורש יניקת קודש קדושתו של עם ישראל בכללותו, ושל כל אחד ואחד מישראל בפרטותו, בהכרה ומתחת לסף ההכרה.

הרב מביא את דברי המדרש בשה"ש ח', שם מבואר, שהמקום בו עמד הבית צורתו ניכרת, כלומר ההיכל שרידיו ניכרים: "מה צורה זו אף על פי שהיא מטושטשת מקומה ניכר – כך ישראל לא ביטלו עליית רגלים... מה יונה זו אינה שוכחת את קינה – כך ישראל אף על פי שגלו אין שוכחין את קיניהם'. ומבואר בכפתור ופרח פ"ו... 'אנו נוהגין היום... לעלות לירושלים בחגים ובמועדים'... מפני שישראל אף על פי שאינם נביאים בני נביאים הם, ומרגישים בחזון רוחם קביעות ההלכה, שקדושת המקדש וירושלים אינה בטילה ו'בין חרב ובין שאינו חרב – שכינה שם', כמו שנאמר: 'והיו עיני ולבי שם כל הימים'".

עוד הביא את דברי 'מדרש שמואל' פ' י"ט, שם נאמר: "אומרין למלך המשיח: היכן את מבקש לדור? אמר: אף דא צריכה שאלה? 'על ציון הר קדשי!' כשם שחייבין על מחיצתו והוא בנוי, כך חייבין על מחיצתו והוא חרב'. ומלשון זה... יש להבין בקדושת המקדש שהוא במקומו המכוון, דגם מחיצות [המקדש] כמאן דאיתנייהו דמי". כלומר, גם בזמן החורבן רואים את מחיצות ההיכל כאילו הן עומדות ב"מקום המכוון" לעניין הלכה, ולעניין חידוש עבודת הקרבנות.

הרב מצטט בחלק י' (סימן ה) את דברי ספר 'פתח הדביר' (ח"ג) שכתב:

1. [הערת הרב עמיחי אליאש: בתשובות אלו עצמן שמהן הרב אריאל מצטט, כותב הצי"א בצורה ברורה ש"אין אתנו ידוע עד מה בדיוק מקום קודש הקדשים שמשם נמדוד את המדידות, והגם שבשו"ת רדב"ז קובע שמקום אבן השתייה הוא איפה שנמצא כיום מסגד עומר, ומשם צריכים אפוא למדוד המדידות, אבל אחרים חולקים על זה כידוע" (חלק י' סי' א אות ס, וחזר על זה גם בס' ה אות ו). ולכן ברור לכל קורא שכוונתו ב"מקום המקדש" היא להר הבית].

רבינו הקדוש האר"י ז"ל הוא גלה סודו ברוח קדשו... את מקום מקדשנו, כמו שידוע מקומו היום לכל באי שערי ירושלים... גם היום, הגם שעברו כמה מאות שנים, ידוע להם מקום מקדשנו... והישמעאלים אינן מניחין לשום בר ישראל לבא לגשת שם אפי' סמוך לו בשום צד, ואפילו יתן מלוא ביתו כסף וזהב. ולפי"ז אין כאן שום חשש שמא יכנס הישראל בשוגג לביהמ"ק או לבית קודש הקודשים ויתחייב כרת...

עוד הוסיף:

הארכתי להביא כל זה להוכיח דגם בזה"ז מקום ירושלים ומקום בית המקדש ידוע ומפורסם לכל בוודאי הגמור... זאת על פי קבלת הזקנים איש מפי איש.²

עוד כתב בחלק יב (סימן מז):

מקום המקדש המקובל וידוע מאז ומקדם שזהו המקום... דיעוין בש"ך עה"ת... 'בזה תוכל להבין איך מקום השכינה מצומצם בין בדי הארון לפני ולפנים, מקום שאפילו כהן גדול לא היה נכנס אלא פעם אחת בשנה אחר כמה טבילות וקידושים, ואחר כמה תפילות שהיו ישראל מתפללים עליו, איך עתה הוא בית תורפה של ישמעאלים.

כן הביא בחלק י סימן א: את דברי ר' משה חאגיז ז"ל מחכמי ירושלים, בקונטרס 'אלה מסעי', שם השיב בחריפות ופסקנות גמורה כלפי המפקקים בעניין מקום המקדש, מול המסורת המקובלת שמקומו במסגד עומר.³

2. [הערות הרב עמיחי אליאש: בציטוט דברי ה'פתח הדביר' נשמט משפט אחד ובמקומו באו שלוש נקודות, אך משפט זה שהושמט מבהיר מה הכוונה בכל הפסקה. כך מובא בציץ אליעזר: "רבנו הקדוש האר"י ז"ל הוא גילה סודו ברוח קדשו... את מקום מקדשנו, כמו שידוע מקומו היום לכל באי שערי ירושלים, וכותל מערבי נודעת לרבים ושם באים ומתפללים מבחוץ כל בני ישראל הבאים שם כנודע... וגם היום, הגם שעברו כמה מאות שנים, ידוע להם מקום מקדשנו...". (ההדגשה שלי). משפט זה שהושמט מבהיר את הכוונה בכל הפסקה, כפי שמובן גם מכל דברי הצי"א שם לפני הציטוט מ'פתח הדביר' ואחריו, שה'פתח הדביר' כלל וכלל לא בא לבסס את מסורת אבן השתייה, ה'פתח הדביר' יוצא כנגד ה'דמשק אליעזר' שאומר שאסור לעלות לארץ ישראל כי איננו יודעים כלל היכן הוא המקדש, ובכל ארץ ישראל יש חשש שמא כאן הוא מקום המקדש שהנכנס אליו חייב כרת, ועל זה כותב ה'פתח הדביר' שאנו יודעים היכן הוא מקום המקדש, דהיינו הר הבית, וכל ישראל מתפללים מבחוץ בכותל המערבי, והישמעאלים אינם מניחים להיכנס לתוכו, כך שאין שום חשש להיכשל באיסור.]

3. [הערות הרב עמיחי אליאש: חריפותו ופסקנותו של המהר"ם חאגיז הן כנגד מי שפקק האם ירושלים של היום היא ירושלים הקדושה, ללא קשר לשאלת אבן השתייה.]

הרב רוזנטל בעל 'משנת יעקב' - התפלל בהר הבית מכוח מסורת הדורות

הרב יעקב רוזנטל זצ"ל כותב בספרו 'משנת יעקב' על הרמב"ם (עבודה ז, א-ב):

'מצות עשה ליראה מן המקדש... ולא יכנס לו אלא לדבר מצוה'... ולענ"ד, אם עולה אדם באופן הנזכר להתפלל שם מתוך רגש קודש, להיות קרוב יותר לקודש הקודשים, ובפרט שברצונו להתפלל על חורבן הבית שיבנה במהרה בימינו, הוי שפיר 'צורך מצוה'!... וראיה ברורה שמותר להכנס בזמן הזה, ממה שכתב הרמב"ם בהלכה ז: 'ואף על פי שהמקדש חרב היום... חייב אדם במוראו... ולא ישב בעזרה', ומבואר, דדווקא ישיבה אסור, אבל אם לא ישב מותר, והיינו אדם טהור, כמו שכתב בפאת השולחן סימן ג' אות כה.

הרב יעקב רוזנטל זצ"ל, שימש כדיין ופוסק בעיר חיפה והצפון. כן חיבר סידרת ספרים נרחבת על הרמב"ם בשם 'משנת יעקב'. הקים רשת של בתי מדרש והעמיד רבנים בערי הארץ ומושבותיה. הרב רוזנטל נפגש עם נציגי 'מכון המקדש' לרגל הוצאת ספרו על 'ספר העבודה' לרמב"ם. במהלך דבריו הביע את כאבו, שהיה לו לימוד קבוע בחברותא שנים ארוכות עם אחד מגדולי הדור. משנוכח שחברו חתם על עצומה האוסרת את העלייה להר הבית, וזאת בגלל 'השקפה' ופוליטיקה, התנתק מן החברותא, והלימוד המשותף הופסק. וסיים דבריו באומרו: תורתנו היא תורת אמת, ואין לערבב פוליטיקה בקיום מצוות התורה.

הרב רוזנטל העיד בפני תלמידיו וביניהם הראשון לציון הרב שלמה עמאר שליט"א, שעלה להר הבית עוד לפני קום המדינה, זאת על פי המסורת המקובלת בישראל מדורי דורות בעניין מקום אבן השתייה וקודש הקודשים בכיפת הסלע (ראה עוד להלן בעניין זה). כן נשאל על ידי הרב אברהם כהנא איש שילה, בדבר עמדתו כיום בעניין העלייה להר הבית, והשיב, שדעתו בקיום מצווה זו שרירה וקיימת.

הרב יצחק זילברשטיין

הרב יצחק זילברשטיין מביא בספרו 'חשוקי חמד' (יומא נא ע"ב) שאלה מעשית לגבי אדם או חייל בתפקיד שנכנס לכיפת הסלע, האם מותר לו להתבונן באבן השתייה, אלו דבריו:

שאלה: מי שנאלץ להיכנס למסגד שעל הר הבית לצורך פיקוח נפש, האם רשאי להתבונן באבן השתייה או לא? דהנה נאמר ברדב"ז (ח"ב סימן תרצא) וז"ל: 'אין ספק כי האבן הזאת אשר תחת הכיפה היא אבן השתייה אשר עליה היה הארון בבית קודש הקודשים לצד מערב'... והנה נאמר במסכת יומא נא ע"ב: 'משום שכינה לאו אורח ארעא למיעל להדיא', ופירש רש"י... 'שעיניו ניזונות מבית קדשי הקדשים'. ויש לשאול: האם גם בימינו שבית האלוקים חרב ושועלים הלכו בו, נאמר איסור זה...

תשובה: הנה בהמשך דבריו כתב שם הרדב"ז: 'הילכך מי שעולה בעליות אשר לרוח מערב או הנכנס לראות [את האבן] מהפתח אשר לצד מערב, צריך לשער שיהיה בינו לבין הכיפה יותר מאחד עשר אמה, שכך היה בין כותל מערבי של

העזרה לכותל ההיכל... יעו"ש. הרי שמענו שאין איסור להיכנס ולראות את אבן השתיה בימינו.

וכתב בהמשך: "והוסיף לי גיסי הגר"ח קנייבסקי שליט"א שכל האיסור לראות את קודש הקודשים עצמו, הוא רק מדרבנן כיון שבמראה אין מעילה, וא"כ ברור שאין איסור לראות את אבן השתיה. וכן משמע מהלשון 'לאו אורח ארעא' שזה רק ענין של דרך ארץ.

הרב מרדכי פוגלמן – מחבר 'בית מרדכי'

הרב מרדכי פוגלמן כותב בשו"ת בית מרדכי (חלק א סימן לג) בעניין קריעה על מקום המקדש, שהרואה את מסגד עומר, העומד על מקום המקדש חייב לקרוע: "דברי אלה פורסמו ב"הצפה" מיום כ"ב בסיון תשכ"ז. על זה העיר הרב ר' דוד יחיאל ורנר מחדרה ב"הצפה" מיום ב' תמוז תשכ"ז, כי "בית המקדש עדיין בחורבנו גם אם נמצא תחת שלטון יהודי, על הר הבית עדיין עומד מסגד עומר, ותמידין ומוספין עדיין בטלין ממנו, ולכן בית המקדש בחורבנו קיים והרואהו בחורבנו חייב לקרוע".

הרב שלמה זלמן אוירבך ומנהג ראיית ריצפת העזרה ברגלים

הרב שלמה זלמן אוירבך זצ"ל, המשך אף הוא להחזיק במסורת זו, וכפי שקיבל אותה ממוריו ורבותיו, מאביו, הרב חיים אוירבך ראש ישיבת המקובלים 'שער השמים' בירושלים, וכן מרבו ר' איסר זלמן מלצר, ומהרב קוק זצ"ל ואחרים.

כמבואר לעיל מנהג ישראל בירושלים מדורי דורות להשקיף על רצפת העזרה. במיוחד הקפידו לקיים מנהג זה בשלוש הרגלים, לקיום הפסוק: "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני ה' אלוקיך". בהתאם לכך נהג הרב לעלות לרגל בשלושת הרגלים לצפות במקום המקדש. הרב הקפיד לקיים את המנהג גם בהגיעו לזקנה מופלגת, כשנאלץ להיעזר בבניו שהחזיקו בזרועותיו בעת הליכתו. למרות הקושי בהליכה בעיר העתיקה שיש בה מעלות ומורדות, עם זאת, עשה את דרכו באיטיות למקום הקבוע לו לתצפית, היינו, גג הבית של הרב שרים ע"ה. העלייה לגג היתה מלווה בפמליה של בני משפחה ותלמידי חכמים שהצטרפו לקיום מצווה זו ברגל, לראות את "הריצפה" המקיפה את כיפת הסלע, ולומר: "מלך רחמן רחם עלינו... בנה ביתך כבתחילה..." ותפילות אחרות על בניין המקדש. הצפייה בריצפת העזרה יש בה מעין כניסה לעזרה, לקיום הפסוק "יראה כל זכורך את פני ה' אלקיך".

למעשה, מבחינת ההלכה אין לכך גדר של מצוות 'ראייה', אלא אם כן נכנס האדם לעזרה גופה וקרבן בידו. כך כותב הרמב"ם בהלכות חגיגה (א, א): "הראייה האמורה בתורה היא, שנראה פניו בעזרה ביום טוב הראשון של חג, ויביא עמו קרבן עולה בין מן העוף בין מן הבהמה". עם זאת ראה הרב חובה לעצמו להמשיך את מנהג ישראל מדורות, להשקיף בכל רגל על ריצפת העזרה.

למנהג זה שתי מטרות: **האחת**: להראות כלפי שמים שישראל עושים מאמץ לקיים את המצווה עד היכן שידם מגעת. **השנייה**: להעביר לציבור ולדורות הבאים את המסורת אודות כיפת הסלע כי שם מקום אבן השתייה וקודש הקודשים.

מנהג זה נוהג היום, ורבים מן ה'ירושלמים' הוותיקים, מחזיקים במנהג זה, מתדפקים בתקופת שלש רגלים על דלתות דיירי העיר העתיקה בחיפושם אחר גג הצופה ל"ריצפה", ועומדים מול מקום המקדש בתפילה.

הרב שלמה גורן

כך מתאר הרב גורן זצ"ל את הרגעים הראשונים בהר הבית (פרסום ראשוני של ארכיון צה"ל 'מקור ראשון' ח' בטבת תשע"ז):

מצאתי את מוטה גור ליד מסגד עומר. כשהייתי בהר הבית תקעתי בשופר. ראשית כל נפלתי על הארץ והשתחויתי כפי שצריך להשתחוות במקום המקדש... מצאתי את מוטה יושב ונשען על קיר מסגד עומר. אמר לי: אתה רוצה להכנס למסגד עומר? אמרתי לו, שהיום אני מתיר לכל החיילים להכנס, כלומר ביום הכיבוש... לקחתי את ספר התורה איתי ואת השופר ונכנסנו פנימה. אני חושב שזו פעם ראשונה בהסטוריה לאחר חורבן הבית שספר תורה ושופר היו במקום הזה... הורדתי את הנעליים, וקראתי את המזמור "אלהים באו גויים בנחלתך טמאו את היכל קדשך... שפוך חמתך על הגויים אשר לא ידעוך".

העיקרון שכיפת הסלע היא מקום המקדש מופיע רבות בכתביו, וכגון, בפתיחת ספר 'הר הבית' (עמ' ג) מציין הרב גורן את המקום המדויק בו עתיד לקום בית המקדש השלישי, וקובע, כי מבחינת ההלכה המקום בו יקום ההיכל הוא "מסגד עומר". זו לשונו: "מקום המקדש בהר הבית, רק שם אפשר לחזור ולבנות את בית המקדש לפי ההלכה [היינו]... על מקום המקדש בנוי ועומד המסגד של כיפת הסלע". זאת בהתאם לשיטת הרדב"ז.

בספר 'הר הבית' (עמ' תמו) כתב: "בעת שחרור ירושלים והר הבית... התרנו לחיילים להכנס לכל מקום גם ל'מקום המקדש'... היתר זה כולל גם את קדשי הקדשים". ובהמשך כתב (שם עמ' תמז): "בימים שאחרי שחרור הר הבית, לא הרשינו להכנס למסגד עומר עצמו, שלפי הפוסקים הוא מקום המקדש". (אמנם בפרק כ; בספר 'הר הבית' כתב: "בניגוד למקובל במסורת היהודית והערבית, אין הסלע המנוקב - אבן השתייה - אלא אולי השיתין!" אך להלכה למעשה פסק בפועל שכיפת הסלע היא מקום קודש הקודשים, והרחבנו בעניין זה במאמר מיוחד).

הרב יהודה גץ והחפירות במחילה לכיוון קודש הקודשים

מפי הרב יהודה גץ זצ"ל ששימש כרב הכותל המערבי והיה מופקד על החפירות הנעשות באיזור הכותל המערבי של ימינו, שמענו פרטים על חפירה שנערכה באולם תת קרקעי המוליך לכיוון קודש הקודשים. לפי תיאורו הגיעו החופרים לפתח המחילה הנ"ל הנמצאת

מערבית למקום כיפת הסלע. הפתח קרוי 'שער וורן' על שם החוקר אשר גילה אותו במהלך חפירות ומחקרים שעשה בהר הבית וסביבתו. מן הפתח ופנימה לכוון כיפת הסלע יש כעין אולם בגודל של כעשרים וחמישה מטר. בכותל המזרחי של האולם פנימה מתחילה מחילה הפונה לכוון צפון מזרח. נראה שפנתה לכוון בית המוקד.

החפירות נפסקו בהוראת שר הדתות בטרם ניתן לחופרים להמשיך בחשיפת האולמות והמחילות. כתוצאה מהתפרעות הערבים במנהרות התחתיות נאלצו החופרים לסגת ושער המחילה נאטם בבטון עבה. בפתח המחילה שנאטם הוקם בית כנסת הנקרא – 'מול קודש הקודשים'.

תיאורים אלה אודות פתח המחילה, מאשרים את דברי ר' שמואל בר' שמשון שהובאו במאמרנו הקודם, הכותב: "באנו אל ירושלים ממערבה... אני והכהן הגדול מלוניש ונכנסנו בשער עד לפני מגדל דוד... וניפול על פנינו... [מול] עין עיטם הוא בית טבילה לכהנים... וביסוד הכותל המערבי כעין אולם גדול אחד אשר ביסוד ההיכל... ומקום הארון עדיין קיים". הרב יהודה גץ זצ"ל, רב הכותל המערבי, עמד בתקופת החפירה בקשר הדוק עם הרב גורן בכל השאלות ההלכתיות והמעשיות. וכך כותב הרב גורן בספרו 'הר הבית' עמ' כד: "חפרנו מתחת להר הבית מצד הכותל המערבי כדי להגיע למחילות של קודש הקודשים, חפרנו שם בסתר משך חדשים רבים".

מטרת החופרים הייתה להגיע לתחתית כיפת הסלע, כדי לברר ביתר דיוק את מידות קודש הקודשים באמצעות חשיפת היסודות מתחת לפני הקרקע. לאחר מכן היתה התוכנית להתקדם מזרחה כדי להגיע למקום המזבח, ולגלות את יסודותיו, על פי החומרים ששרדו שם מימי בית שני. כאמור, נועץ הרב גץ ברב גורן, הן בצד ההלכתי והן בצד המעשי (רבנים אחרים חששו לשתף פעולה באופן מעשי).

במכתבו מיום ד' אלול תשמ"א, כותב הרב גורן לרב גץ, בלשון זו: "המחילה שנתגלתה בכותל המערבי ונכנסת בתוך הר הבית... ברור ללא ספק... שמדובר במחילה עמוקה מתחת להר הבית הקרובה לקודש הקדשים" (המכתב כלשונו מובא בספר 'רב הכותל' עמ' 284).

לענייננו, מעשה החפירה, וכן הדיון המשותף בין הרב גורן והרב גץ החותרים להגיע בחפירה ליסודות קודש הקודשים, מדברת בעד עצמה. כך גם קריאת שם בית הכנסת – 'מול קודש הקדשים', מורה בבירור, כי אין מדובר במסורת בלבד אלא בממצא ארכיאולוגי ממשי המעיד על מיקום קודש הקודשים ואבן השתייה.

הרב עובדיה יוסף

בשו"ת יביע אומר (חלק ה, יורה דעה סימן כז) קבע הרב עובדיה יוסף ש'הכותל המערבי' אינו כותל העזרה אלא חומת הר הבית, וזאת בהסתמך על מסורת מקום קודש הקודשים, וזו לשונו:

האמת יורה דרכו, שהכותל המערבי שלנו אינו כותל העזרה כלל, אלא חומת הר הבית, וכמ"ש כן בפשיטות הגאון בעל אבני נזר (בחי"ד סי' תנ). וממקומו הוא מוכרע, לפי הנחת הרדב"ז עצמו (בח"ב סי' תרצא) הנ"ל: ש'בלי ספק אבן השתיה היא האבן שתחת כיפת המסגד, והנקראת אצלם 'אל צכרא', שהיתה במערבו של בית קדשי הקדשים'... הדבר ברור להתיר לגשת לכותל המערבי אף למי שטומאה יוצאת מגופו... וכל המחמיר בזה להימנע מלגשת אל הכותל בגלל סיבת טומאה היוצאת מגופו אינו אלא מן המתמיהין.

ה. מנהג אנשי ירושלים להעדיף קניית בית הצופה לכיוון אבן השתייה

מנהג הרווח בירושלים שבין החומות, שהקונה דירה או שוכר, מבכר לגור בדירה שיש לה חלון לכיוון כיפת הסלע, כדי שיוכל להתפלל בביתו אל מול מקום קודש הקודשים. תושבי ירושלים שבין החומות אף מצאו לכך רמז בפסוק בתורה: "צוהר תעשה לתבה". כלומר: חלון תעשה לתפילת בית המקדש'. הקונה דירה כגון זו, פעמים שוויתר על היופי ועל הנוחיות, ובלבד שיוכל הוא ובני ביתו לכון פניהם אל הקודש.

העדפה זו קיימת גם בימינו אנו; דבר ידוע הוא בין תושבי הרובע היהודי בירושלים, שדירה שיש לה חלון או מרפסת – ואף גג – שניתן לצפות ממנו לכיוון כיפת הסלע – מחיר הדירה מאמיר. פעמים שמדובר בתוספת שליש ויותר ממחיר הקרן. מסירות זו למקדש בנויה בהכרח על הסגולה המיוחדת בעם ישראל – כמבואר לעיל במשנת רבי אליעזר – הדורש את הפסוק – "גם צפור מצאה בית ודרור קן לה" על המקדש שנקרא 'קו', שהכול נשאבים אל הקן. כך גם אדם מישראל הבא מן הגולה, ומחפש לו בית בירושלים, יעשה הכול למצוא בית שיאפשר לו קשר עין תמידי עם מקום השראת השכינה. כך יוכל בוקר צהרים וערב להתפלל אל מקום קודש הקודשים. הנה לנו עוד דרך בה נשמרה מסורת מקום המקדש מדור לדור.

ו. ציורי 'מזרח' ומפות המתארות את ירושלים והמקדש

כמבואר לעיל, העלייה לרגל לירושלים ולמקדש נמשכה בכל הדורות. עולי הרגל לא הסתפקו בזכות שנפלה לידם לדרוך על אדמת הקודש בירושלים ובתפילה על שערי המקדש, אלא נטלו עמם ציורים ומפות, ללמד את בני ביתם ואנשי הקהילה כיצד נראה הר הבית ומקום קודש הקודשים. כך גם אנשי ירושלים שנתמכו על ידי קהילות בגולה דאגו לצייר מפות של הר הבית, ואלו נשלחו לתפוצות ישראל באשר הם שם, לחיזוק הקשר עם מקום המקדש.

מדובר בציורים ביד ובדפוס, כשבמרכז המפה מופיעה כיפת הסלע, בתוספת כותרת המתנוססת על גוף הכיפה או מעליה, הקובעת מפורשות: 'בית המקדש'! מפות אלה הובאו בידי שד"רים שיצאו מירושלים לקהילות ישראל, וכך העבירו לארצות הגולה את הידע על הר הבית והמסורת על אודות מקום המקדש. כאמור, מפות אלו צוירו בכתב יד עוד בטרם

הומצא הדפוס, ואדם היה תולה את המפה על כותל המזרח בביתו. ציורים אלה נקראו ברבות הימים 'מזרח', ואדם היה מכוון את תפילתו בביתו מזרחה כשמול עינו ניצבת כיפת הסלע כ'בית המקדש'. פעמים שגם נרשם - 'קודש הקדשים'.

מפה מצוירת מתקופת הרדב"ז. על גוף הכיפה נרשם - 'מקדש', ועל מסגד אלאקצא נרשם 'מדרש שלמה'. (עקב האותיות המטושטשות, נוספו על גוף המפה לצורך מאמר זה אותיות מודגשות ומוגדלות). המפה המקורית צוירה בתקופת הרדב"ז, כשבמפה רשומים שמות ארבעה מקומות בהר: ה'מקדש' בכיפת הסלע - עומד במרכז. סביבו הר הבית המכונה בשם 'עזרה'. מסגד אלאקצא מופיע בחומה הדרומית של הר הבית, ונקרא 'מדרש שלמה'. כן נזכרים 'שערי רחמים' הקבועים בחומה המזרחית של הר הבית.

מאז הופעת הדפוס דאגו המדפיסים להדפיס בשער הספר את ציור כיפת הסלע כשהציור מוכתר בכותרת - 'בית המקדש'. פעמים גם הוסיפו כותרת המתנוססת מעל

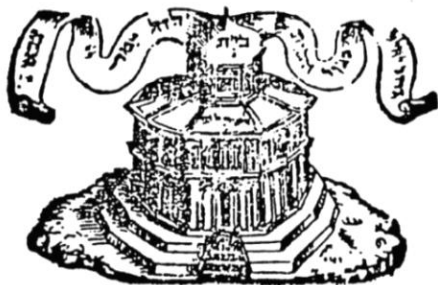

הכיפה, ובה הפסוק - "גדול יהיה כבוד הבית הזה... אמר ה' צבאות". מעתה אדם מישראל - גדול או קטן - הפותח את הספר נתקל מיד בבית המקדש, והמסורת אודות מקום קודש הקודשים משתרשת בלב הכל.

ציור משנת 1537 למניינם, והכיתוב על גוף כיפת הסלע - 'כיפת בית המקדש'. בצידו בניין אל-אקצא, והכיתוב - מדרש שלמה.

אבן השתייה ב'כיפת הסלע' - תוקפה של מסורת

וכדעת ככנ
מלאכת
שמים תחורת עינים ואור עיני בהנכה כעיקה של הלכה כחוקי תשכנ ותהו לו ככת
קרכת אלכיס לי טוב: נס'ס פה קק נפ'ת מוכב יוס ד' תשרי סנת פלמ מלאך
קי השוהפ'יס אברהם בכר יצחק ואליעזר בכר צחק אשבגזים

ספר ראשון שנדפס בארץ ישראל בצפת ת"ו, בתקופת רבי יוסף קארו והאר"י הקדוש. שם הספר 'לקח טוב' על מגילת אסתר, ונדפס בשנת 1577 למניין האומות. על גוף הכיפה נרשם 'בית המקדש'.

גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון
בן הראשון אמר יוד צבאות ומקום
גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון
בן הראשון אמר יוד צבאות ומקום

סמל מדפיסי העיר ונציה. הסמל מלווה ספרים רבים שנדפסו החל משנת 1545 עד 1562 למניין האומות. ספרים אלו נפוצו בארצות הגולה, וכך נפוצה מסורת מקום המקדש בקהילות ישראל בתפוצות.

ציור משנת 1604 למניין האומות על גוף הכיפה נרשם - 'בית המקדש'. מעל הכיפה נרשם: 'גדול יהיה כבוד הבית הזה... אמר ה' צבאות'.

מפת בד שנוקמה על ידי נשות ירושלים, ניתנה כתשורה וכמזכרת לאשה נדיבה (בשנת 1890). במרכז המפה - כיפת הסלע. הרישום - 'מקום מקדש' נרשם בשלש שפות, לפרסם את מקום המקדש גם למי שאינו קורא את לשון הקודש. והוסיפו את השמות הלועזיים: באנגלית נרשם - 'מסגד עומר'. בערבית נרשם - אחרים אלשריף כינוי למסגד עומר. הדבר מלמד שכינויים אלו ל'מקום מקדש' היו מקובלים בכל בית יהודי בירושלים.

ציור קיר משנת 1910 למניין האומות, ובו המקומות הקדושים, כגון, קבורת רחל, קבר יוסף הצדיק ועוד. במרכז - כיפת הסלע והכיתוב - 'מקום מקדש'.

'מזרח' משנת תרפ"ו,
שנשלח מירושלים
לגולה ומעל הכיפה
נרשם 'מקום מקדש'

ניתן להוסיף ולהרחיב בדוגמאות אודות ציורי המקדש וקודש הקודשים, אשר נפוצו בירושלים ובארצות הגולה. להלן יובאו כמה מהן לדוגמה (מתוך כתב עת 'אריאל', חוברת מס' 180 מתוך מאמר מאת שלום צבר).

1. בעמ' 84, ציור מאיטליה במאה השש עשרה למניין האומות, ובו מתואר בית ולו כיפה, ונרשם בתוכו - 'קודש קדשים', ומצידו - 'אבן שתיה'.
2. בעמ' 85, ציור כתובה מאיטליה (1780) שם מצוירת כיפת הסלע ונרשם מעליה 'בית המקדש' ומן הצד 'אבן השתיה'.
3. בעמ' 89, ציור המקומות הקדושים בארץ ישראל, ובמרכז - בית ולו כיפה, ומעליה רשום 'בית קדש הקדשים' 'אבן השתיה'.
4. עמ' 93, 'מזרח' (שנת 1889 למנינם) ובו מצויר בית מעוטר בכיפה, ונרשם מלמטה: "והתפללו אליך דרך ארצם... והבית אשר בנית לשמך".

על אודות ה'מזרח' שהודפס על ידי הרב יצחק וינגרוד עבור תורמי ישיבת 'תורת חיים', עם ציור כיפת הסלע תחת הכיתוב "מקום מקדשנו" - וזעמם של המוסלמים על כך - ראה להלן פרק ז.

כאמור, ניתן למלא רשימה ארוכה של דוגמאות מציורי כיפת הסלע המופיעים על תשמישי קדושה שונים, כגון בשער ספרי קודש למיניהם, בעיטורי כתובות, כוסות לקידוש, קישוטי סוכה, קופסאות טבק, ועוד ועוד. כך נשמרה ונפוצה המסורת על אודות מקום קודש הקודשים ואבן השתייה בכל תפוצות ישראל. (חוקר המעוניין להרחיב ולהיווכח במסורת הדורות אודות מקום המקדש, ימצא עדויות רבות לכך בספרייה הלאומית ובספריית מוזיאון ישראל).

כיפת בית כנסת 'אבוהב' בצפת

אחד המנהגים שהתפתח בבתי הכנסת הוא לצייר מול עיני המתפלל על כותל המזרח בסמוך לארון הקודש או מעליו את כיפת הסלע עם הכותרת "בית המקדש" או "מקום המקדש".

הנכנס כיום לבית הכנסת המרכזי בעיר העתיקה של צפת – בית כנסת 'אבוהב' – בו התפללו חכמי צפת משך מאות שנים, יראה את ציור כיפת הסלע כשהוא מצויר על התקרה בכיפת בית הכנסת לכיוון ירושלים. מתחת לציור הכיפה נכתב באותיות מאירות עיניים – "מקום המקדש". זאת, כדי ללמד ולהזכיר לאנשי צפת לכוון את ליבם בתפילה לבית קודשי הקודשים בירושלים. ציור זה קיים שם מאות שנים. לפני שנים אחדות קם אדם בלתי ידוע, שציור זה היה לצנינים בעיניו, עלה אל הכיפה באחד הלילות, ומחק את ציור כיפת הסלע. גבאי בית הכנסת חרה להם, וחיידשו את הציור כפי שהיה שם מאות שנים בעבר (ראה ויקיפדיה).

כיפת הסלע מצויירת על כיפת בית הכנסת אבוהב בצפת, כדי להפנות את תשומת לב המתפללים לכיוון ירושלים, כדי שישוו לנגד עיניהם בעת התפילה את 'מקום בית המקדש'.

נוהג זה, להביא את מסורת מקום אבן השתייה לציבור הרחב נפוץ מאד במהלך הדורות. ראה מה שכתב בעל 'עלי תמר' על דברי הירושלמי בחגיגה ג:

היה נהוג, שבדפוסי ירושלים וכן במכתבים מהמוסדות, כשציירו מקום המקדש ציירו גם הקובה של מסגד עומר... ומעודי תמהתי איך ערבבו קודש בחול?... ואולי עשו כן כדי להרבות הצער של החורבן ולהתפלל על בניינו. ועל דרך שאמרו: "הרואה בית המקדש בחורבנו אומר: 'בית מקדשנו ותפארתנו אשר הללוך בו אבותינו היה לשריפת אש וכל מחמדנו היה לחרבה'".

חלק ב: מענה להערות הרב עמיחי אליאש

א. האמנם התפלל הרמב"ם בבית כנסת בירושלים?

לאור האמור הננו ניגשים לבירור הערותיו של הרב אליאש, ויתברר בעזרת ה', כי הערותיו לא באו אלא לחזק את המסורת על אודות מקום קודש הקודשים.

אלו דבריו: "הרב אריאל טוען, ש'הרמב"ם מעיד על עצמו שנכנס להר הבית', ואם כן בהכרח שסמך על מסורת אבן השתייה, שאם לא כן כיצד ידע לאן מותר להיכנס. אך באמת אין בדברי הרמב"ם שום ראיה שהוא נכנס להר הבית... ולכן מוכרחים לומר שמדובר בבית כנסת שהיה קיים בימי הרמב"ם".

הטענה שכונת הרמב"ם הייתה לספר על כניסתו לבית כנסת בירושלים נאמרה כבר על ידי הרב יצחק יעקב וייס זצ"ל בספרו 'מנחת יצחק' (חלק ה סימן א) והרב שלמה אבינר שליט"א בספרו 'למקדשך תוב', הטוענים שתוכן ולשונה של האיגרת אינם מדויקים ואי אפשר לסמוך על אמינותם. זאת, כשגדולי עולם בדורות עברו העלו על נס את דברי האיגרת הזאת כלשונה וכהווייתה. גדולי תורה אלה דאגו להנציח את איגרת הרמב"ם ואת עלייתו להר הבית, כמובא בספריהם.

הראשון שבהם הוא רבי אלעזר אזכרי, מחבר הפזמון 'דיד נפש', חכם שהוסמך על ידי גדול הדור בזמנו בצפת – מהר"י בי רב. רבי אלעזר ראה חובה לעצמו להביא את האיגרת כלשונה בספרו 'ספר חרדים' (מצוות התלויות בארץ פרק ג) – ומכאן שסמך על אמינות תוכנה.⁴

איגרת זו מובאת גם בשל"ה הקדוש (מסכת יומא פרק נר מצוה). כן הובאה האיגרת בשו"ת ציץ אליעזר חלק י סימן א; שם עוסק המחבר בבירור תוכנה של איגרת זו. הרב וולדנברג לא רק שאינו מערער על האיגרת, אלא להיפך, מסכם שאכן הרמב"ם התפלל בהר הבית, ועשה זאת – "כפי שידע על כך בדיוק כיד חכמתו הגדולה".

איגרת זו נדונה גם בשו"ת בית מרדכי (חלק ב סימן ח) ואף הוא מסכם כדלהלן: "הביטוי 'הבית הגדול והקדוש' המציין את בית המקדש, נמצא מימי הגאונים בכל הנוסחאות בתפלת מוסף של המועדות... פירוש הדברים 'נכנסתי לבית הגדול והקדוש והתפללתי בו' הוא: נכנסתי לשטח הר הבית והתפללתי בו". ומוסיף: שהביטוי "הבית הגדול והקדוש" היה מקובל באותם ימים בין חכמי ישראל ככינוי לכיפת הסלע, וכזכור גם "בתפלתו של הרמב"ן ביום עלייתו לירושלים ט' באלול, ה' כ"ז: 'ובבואי כנגד הבית הגדול והקדוש קראנו בבכייה רבה' (כן ראה 'עלי תמר' על ירושלמי נדרים פרק א הלכה א; המביא איגרת זו, ורבים אחרים).

הרמב"ם לא היה יוצא למסע ממושך שיש בו סכנת חיים, כדי לזכות להתפלל בבית כנסת כל שהוא בירושלים החרבה – כדברי הרב אליאש. בוודאי לא היה קובע משום כך יום חג לכל ימי חייו.

4. זאת בניגוד גמור לערעורו של הרב אבינר בספרו 'למקדשך תוך' על אמינות תוכן האיגרת ודיוקה בפרטים.

עובדה היא, כי שנים רבות לאחר עלייתו להר הבית, מעיד הרמב"ם על עצמו באיגרתו לרבי יפת הדין (איגרות הרמב"ם הרב שילת עמ' רכד) איזו התרגשות תקפה אותו בעת תפילתו בהר הבית:

לכבוד ג"ק [גדולת קדושת] מרנא ורבנא יפת, החכם, המבין, הדיין, המשכיל, שומרהו צורו... מאת אוהבו המתפלל להוסיף כבודו... שאני והוא [אחי הרמב"ם] ואבא מארי זצ"ל ואתה, ארבעתנו הלכנו 'בבית ה' ברגש'... אהבתי ערוכה ושמורה. ולכתנו יחד במדברים וביערות אחרי ה' לא אנשה [לא אשכח].

המושג "בית ה'" – ייחודי לבית המקדש, כגון: "שמחתי באומרים לי בית ה' נלך". רק ביקורו בהר הבית עצמו יכול להסביר התרגשות זו, ככתוב: "בבית אלקים נהלך ברגש", וכדברי הרמב"ם עצמו בהלכות בית הבחירה (ז, ה): "ומהלך באימה וביראה ורעדה, שנאמר: 'בבית אלהים נהלך ברגש'". המושג "בית ה'" כולל גם את הר הבית, וכדברי דוד בתהילים קלה, א: "הללו עבדי ה', שעומדים בבית ה' בחצרות בית אלהינו". פסוקים רבים אחרים בתהילים מבטאים אותו רעיון, וכגון תהלים כז, ד: "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה' כל ימי חיי לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו". הרמב"ם מדבר בלשון דוד המלך ואומר – 'בית ה', ומשתמש בביטוי זה כשם כללי למקדש וחצרותיו, ללמד, שלא נכנס ממש לתוך ה"בית הגדול והקדוש", אלא התפלל בחצרותיו כדוד. כך גם הביטוי "הבית הגדול והקדוש" בתפילה ובדברי חז"ל משמש כשם כללי, וכפי שתיקנו חכמים בברכת המזון, "רחם נא ה' אלוקיננו... ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו", וברור, שאין מדובר רק על ה'בית' וה'היכל' אלא על המקדש בכללותו.

מהאיגרת הנ"ל מתברר, שהרמב"ם לא נכנס להר הבית לבדו, אלא עלה להר הבית יחד עם חבורה ובה עוד שני תלמידי חכמים גדולי תורה, שכן בנוסף לרבי יפת הדין, שהיה גדול בתורה, התלווה גם רבי מימון, אבי הרמב"ם, שהיה דיין בבית דינו של הר"י מיגאש.

יש להעיר בעניין זה, שהרמב"ן, אשר הגיע לירושלים תקופה קצרה אחרי הרמב"ם, כותב באיגרתו, שלא מצא בית כנסת בבואו לירושלים, ולכן נאלץ לבנות בית כנסת מאחת מחורבות העיר, ובלשונו: "מצאנו בית חרב בנוי בעמודי שיש וכיפה יפה, ולקחנו אותו לבית כנסת" ('איגרות ארץ ישראל' אברהם יערי עמ' 85). מעתה, שהרמב"ן לא מצא אף לא בית כנסת אחד בירושלים, לאיזה בית כנסת קרא הרמב"ם "הבית הגדול והקדוש"??

עליית הרמב"ם "תחת סכנה"

הרמב"ם ראה צורך לציין שעלה לירושלים תחת סכנה, וחבורה זו עלתה לירושלים כשהיא הולכת – "במדברים וביערות", מחשש להיפגע ממתנכלים בדרך. ראוי, אפוא, להרחיב מעט ולהסביר את התלאות שעברו על עולי הרגל באותם ימים, בדרך לירושלים, כשמטרת עלייתם אחת ויחידה – בית המקדש.

שלטון הצלבנים גרם לדלדול הקהילה היהודית בירושלים, ועולה הרגל ידע כי יתאכסן אצל נכרים. אולם מתברר, שלמרות תהפוכות השלטון בעיר, עליית עולי הרגל לא פסקה. הדבר היה גם נוח לשלטונות, שכן השינוי באוכלוסייה של העיר חייב למצוא מקורות פרנסה, ועולי הרגל בשהייתם בירושלים תרמו לכלכלת יושבי העיר הנוצרים.

על קיומה של עלייה לרגל בתקופה של שינויים שעברו על העיר, למדים אנו מדברי הרמב"ן, שלמרות שהיו יהודים בודדים בירושלים בזמנו, עם זאת כתב: **"דבים באים לירושלים תדיר, אנשים ונשים, מדמשק וצובה וכל גלילות הארץ לראות 'בית המקדש'".** כך מתאר גם בעל כפתור ופרח (פרק ו): **"אנו נוהגין היום עם אחינו אנשי גאולתנו יושבי הארץ, כאנשי סין, וחמת, דמשק, צובה, מצרים ואלכסנדריה לעלות לירושלים בחגים ובמועדים".** רבי אשתורי מלמדנו, שיושבי ערים שונות בתחום ארץ ישראל, וביניהם רבי אשתורי הפרחי שהתגורר בבית שאן, עלו לירושלים יחד עם עולי רגל מן הארצות השכנות. כולם הקפידו לפקוד את ירושלים בשלשת הרגלים **"לראות את בית המקדש"** (בעניין העליות לרגל במהלך הדורות ראה עוד להלן).

באותה תקופה הגיעו גם כמה גדולי תורה לירושלים, כגון רבי שמואל ברבי שמשון יחד עם רבי יונתן 'הכהן הגדול' מלונגיל (בשנת 1211 למנינם). כך גם מגיע ממרחקים רבי יהודה אלחריזי (1218). עולי רגל מפורסמים אחרים הם רבי פתחיה מרגנשבורג (1170 למנינם) ובנימין מטודילה (1180 למנינם). כן מגיע לירושלים רבי יעקב בן נתנאל הכהן ואחרים (ראה מסעות ארץ ישראל מאת אברהם יערי).

עליית הרמב"ם לירושלים לא היתה בחג, אלא בחודש חשוון, ואף היא מעידה על עלייה מתמדת גם בשאר ימות השנה, עלייה שנמשכה למרות הסכנה.

כאמור, קיימים תיאורים לרוב אודות התלאות והסכנות בדרכים המובילות לירושלים במהלך תקופת הגלות. להלן שתי דוגמאות בלבד.

אלו דברי רבי יהודה אלחריזי אודות הקשיים בדרך ממצרים לירושלים. ביקורו התקיים כארבעים שנה לאחר בוא הרמב"ם לירושלים. השיירה עשתה את דרכה במדבר סיני הלוהט, וכך תיאר (מסעות ארץ ישראל עמ' 65):

נפשי לציון מספרד גלתה, ממעמקים עד שחקים עלתה... יצאנו ממצרים, לראות בטוב ירושלים, ונעבור דרך המדברה, ארץ ציה וצרה... וקראתי שם המקום ההוא 'תבערה'... ונלך במדבר הגדול והנורא... מקום נחש שרף ועקרב וצימאון אשר אין מים... ויהי בכואנו עד עזה, אחר יגיעה קשה ועזה, ערכנו תהילה לאל בתוף ומחול, על כי עברנו מעבר החול... עד נפתחו לנו שערי שמים – היא העיר ירושלים... והיינו בכל יום מתהלכים על קבריה וציוניה... לערוך תפילות, לעושה נפלאות, להשתחוות למלך ה' צבאות... משקיפים על מקום העזרה, אשר נהפך לעבודה זרה". כן מתברר, שעליות אלו עם כל קשייהן הביאו להקמה מחדש של

קהילות בירושלים, ובלשונו: "ושם מן האשקלונים קהילה מעולה... ומן המערבים קהילה חשובה וטובה".

תיאור שני הוא, מסעו של החיד"א בשליחותו להצלת הקהילה הירושלמית מחרפת רעב. מתברר, כי המסע בדרכי הארץ היה יקר, משפיל ומסוכן, בפרט לאדם מישראל. יהודי היה צריך להצטייד לא רק במזון אלא גם בממון רב, שכן, יש לשלם למנהיג השיירה, העושה את דרכה בארץ שוממה וכן במדבר סיני, עבור גמל או חמור לרכב עליו. כן יש לשלם בכל אחת מן הערים שבדרך מס מעבר. אם למשל יצא אדם ממצרים לירושלים היה צריך לשלם תחילה בדמיאט, אחר כך באל עריש, בעזה ובאשקלון. לרוב מדובר במס שרירותי. כן היה צריך להכין ממון לשחד אחד השייח'ים שבדרך, או בעל שררה אחר במקרה של סכנה ושוד. להלן תיאורו:

ביום שישי היינו אצל אל עאריש, והיינו מצטערים מאד על השבת [שלא להמשיך עם השיירה] וסוף דבר על ידי ממון הלכנו כחצי מיל [ונפרדנו מן השיירה] ושבתנו בעמק אחד עם שני ערביים... ויום שבת סעדנו קצת בטוב. ובהעלות המנחה בא שייך אחד מן הערביים והתעולל בנו מאד. והיה שואל ממון גדול בעד 'גאפאר אלעריש' [מס העיר אל עריש] ושאר עלילות. ונתננו לו צימוקים. ואמרנו לו שהוא יום שבת ולא נוכל ליקח מעות. וחרה אפו ורכב על סוסו להביא כמה ערביים שהיו סמוכים. ואנן... רועשים ורועדים ומתנפלים לרגליו... והוא מרבה באיומים והיה לנו צער גדול... התפללנו ערבית והבדלנו ונתננו לו כמדומה כששה שבעה סקינוס [מטבע איטלקית]. ורכבנו על הגמלים להשיג את השיירה הגדולה שנסעה ביום שבת קודש. ובליל מוצאי שבת קודש היה לנו צרה גדולה כי העולם חשך בעדינו... ופחד גדול וגשמים... והייתי נודר כמה נדרים מרוב הפחד... ולא היה בנו כוח ללכת... ושמענו בדרך, על שיירה אחת הבאה ממצרים שנפלו עליהם שונאים שרכבו על שבעים ושניים גמלים פרחי [גמלים פורחים ומהירים] והרגו מאנשי השיירה ושללום... ודרך הטבע היה גם עלינו זעמם – וניצלנו... ברוך הגומל לחייבים טובות שגמלנו כל טוב.

בתנאים קשים כגון אלה התמידו יהודים לעלות לירושלים מארצות שונות ומקהילות בארץ ישראל תוך השפלה וסכנה. לא היה זה מסע עינוגים, גם לא חוויה רוחנית בחיק קהילה בירושלים. היתה זו עלייה לשם שמים ולשם המקדש – "לערוך תפילות, לעושה נפלאות, להשתחוות למלך ה' צבאות... משקיפים על מקום העזרה, אשר נהפך לעבודה זרה". כל זאת על שום מה? – להמשיך את הקשר של העם היהודי עם מקום השראת השכינה, ולחזוק המסורת, כי לא זזה שכינה מקודש הקודשים בכיפת הסלע.

עליית הרמב"ם כחלק מהנחלת המסורת

כאמור לעיל, עלה הרמב"ם להר הבית לאור המסורת שקיבל, שראשיתה בימי אברהם אבינו ואחריו משה רבינו עד ימי הרמב"ם ועד ימינו אנו. בלא מסורת זו, לא יכול היה הרמב"ם

להניח את כף רגלו בשערי ההר מחשש כרת. בעלייתו זו מלמד הרמב"ם, כי העולה להר הבית ונכנס בשעריו, אינו צריך לשאת בידיו ספר מחקר אודות מידות הר הבית, או תיאור ההיסטוריה של מקום קודש הקודשים וההשערות השונות סביב הר הבית. גם לא ראינו שוחט הנושא תחת בית שחיו ספר מחקר אודות מקום השחיטה בצוואר ואחר כך שוחט. בוודאי שלא מצינו אדם שבכל בוקר יתחיל לחקור מחדש היכן מקום הנחת תפילין. שכן, הכול ממשיכים את מסורת הדורות כפי שנמסרה ממשה רבינו בדבר מקום השחיטה, ובאשר למקום הנחת תפילין, וכך ממשיכים הכול את מסורת הדורות בעניין הר הבית.

אדם מישראל המאמין במסורת התורה שבעל פה, עולה להר הבית מכוח מסורת הדורות מימות אברהם ומשה רבינו, ומימות דוד המלך עד ימינו אנו. מסורת זו ידועה ומוכרת בירושלים בכל הדורות באין חולק, כי מקום קודש הקודשים הוא בסלע אבן השתייה שבכיפת הסלע (חוץ מכמה חוקרים חדשים בימינו המפרסמים השערות חדשות, כשהם חלוקים ביניהם ובניגוד למסורת).

מאליו מובן, שלא בכדי פרסם הרמב"ם את עלייתו לתפילה בהר הבית על פי המסורת. בכך עשה "מעשה רב", ללמד לכל, שהמצוות שבמקדש הן מצוות המתקיימות בכל דור ודור, ומצווה להיכנס להר הבית לקיום המצוות כהלכתן. במעשה זה מראה הרמב"ם שמצוות "לשכנו תדרשו ובאת שמה" חיה וקיימת בזמן הזה בדיוק כבימי שמואל ודוד. גם בזמן החורבן יש לדרוש את המקום, להלך בו באימה וביראה, להשתחוות כנגד מקום קודש הקודשים על פי מסורת הדורות, ולבקש רחמים מאת ה' שיסייע בידי ישראל להחזיר את העבודה למקומה בזמן הזה.

אמנם כתב הרב וולדנברג זצ"ל, שהרמב"ם עלה להר הבית "כיד חכמתו הגדולה", כלומר, לאחר חקירה ודרישה ומחקר שערך. לענ"ד הדבר אינו מציאותי, שכן הרמב"ם יצא מעכו ביום שלישי, הלך שלשה ימים "במדברים וביערות", וביום חמישי הגיע לירושלים, עלה להר הבית להתפלל. מתי הספיק לעשות את המחקר ועם אילו חוקרים וארכיאולוגים דיבר?

לאמיתו של דבר לא חקירה חדשנית הביא איתו הרמב"ם להר הבית, אלא את קבלתו את המסורת הידועה ליושבי ארץ ישראל, ואפילו לתינוקות של בית רבן. רבי יפת הדין איש עכו עלה אף הוא עמו להר, מכוח המסורת הידועה בעכו ובשאר קהילות ישראל העולות דרך קבע לירושלים, כשברור לכל, שאבן השתייה שוכנת בכיפת הסלע.

הרמב"ם, איש האמונה, הוא שהשריש בלב עם ישראל את דברי משה רבינו המודיע את כוחה של המסורת לדורות, באומרו: "כי לא תישכח מפי זרעו!" ראה מה שכתב הרמב"ם ב'איגרת תימן', שם קבע נחרצות, כי מובטח להם לישראל, שהתורה לא תישכח מהם לעד, ובלשונו: "הבטיחנו הקדוש ברוך הוא בתורתו, ואמר, כי... לא תיכרת התורה ממנו לעולם!... כי לא תישכח מפי זרעו!" ובאר לנו על ידי ישעיהו, מבשר אומתנו... 'ואני זאת בריתי אותם'

אמר ה': רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתני בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך... מעתה ועד עולם!" (ראה גם 'מורה נבוכים' ב, כט; שם חזר על יסוד גדול זה באמונה).

ב. כינוי מבנה כיפת הסלע כ'בית המקדש' ע"י הכפתור-ופרח

במאמר התגובה מביע הרב עמיחי אליאש – "הסתייגות חריפה מהקביעה המקוממת... שהכפתור-ופרח וראשונים נוספים מכנים את כיפת הסלע, המבנה המוסלמי, בכינויים 'הבית הקדוש' ו'היכל השם'".

נשאל נא את עצמנו: מדוע לא? הרי מדובר במקום קודש הקודשים שההלכה קובעת שהכניסה לשם אסורה באיסור כרת. במקום זה עמד ארון הברית על סלע אבן השתייה, ולדברי חז"ל – "לא זזה שכינה מתוך ההיכל". קודש הקודשים הוא המקום שאליו מצווה אדם מישראל להתפלל, ושם עתיד ההיכל להבנות מחדש. לאור האמור, מדוע לא נקרא למקום "בית המקדש"?

מבנה כיפת הסלע אינו מסגד ומקום תפילה למוסלמים, אלא בניין שנועד לשמור על סלע אבן השתייה. בוני הבית המוסלמים קראו לו 'אל-מקדס' מתוך הערצה לבית המקדש היהודי. אדם מישראל המאמין בהשגחה אלוקית, רואה בעובדה שהמוסלמים בנו בניין להגן על סלע אבן השתייה – השגחה שמימית, שכן בכך לא חולל המקום זה אלף ושלש מאות שנה, וסלע ההר נשאר מוכן ומזומן לבניין הבית במקומו כבעבר.

לאור האמור, כשעלו חכמי ישראל כדוגמת הרמב"ם והרמב"ן לירושלים, וראו את עומק החורבן ואת שליטת אומות העולם במקום, ואת מספרם המועט של היהודים בירושלים, חיפשו דרך לשמר את המסורת על אודות מקום קודש הקודשים לדורות הבאים. כן רצו להחדיר בעם את ההלכה בהלכות בית הבחירה (ו, טז) האומרת: "שקדושת המקדש... מפני השכינה ושכינה אינה בטלה... ובקדושתן הן עומדים". מעתה שהשכינה לא זזה ממקומה, ראוי לקרוא למקום בשמו כבזמן הבית, וכדברי הירושלמי המובאים לעיל, ש"רואין את המחיצות כאלו עולות".

מה פלא, אפוא, שמשום כך השתמשו הרמב"ם והרמב"ן בביטוי המוכר לכל ישראל – "הבית הגדול והקדוש". זו גם הסיבה שהכפתור-ופרח קובע שמקום המקדש בקדושתו ו"קדושת הבית לעולם". הרב עמיחי מוחה על כך נמרצות, אך ראשונים הם אנשי הלכה ומחוייבים להלכה, ואין להם מחוייבות להשקפת בני דורנו, גם אם סבורים אנו שאנו אניני טעם. עתה, שקדושת הבית לעולם, לכן קראו למקום "בית המקדש". כן קראו למקום בשם, "הבית הקדוש", וכן "היכל השם" ושמות אחרים, ובלבד שתישמר המסורת. כך גם יודע הציבור לאן בדיוק אסור להיכנס בהר הבית ולאיזה מקום מותר להיכנס. כך גם מתקיימת מצוות התורה: "לשכנו תדרשו", שכן, כאשר שם "בית המקדש" נישא בפי הבריות ומקומו המדויק ידוע לכל, נחסכת ההתלבטות על אודות מקום קודש הקודשים בבוא יום הבניין.

לא רק הראשונים קראו לכיפת הסלע, "הבית" ו"בית המקדש". גם האחרונים לא חששו מפני העובדה שהכיפה נבנתה על ידי נוכרים, ולכן קראו למקום "הבית", כשהכוונה לבית המקדש. זו לשונו של ר' יעקב עמדין בשו"ת שאילת יעבץ (חלק א סימן פז) שם הדגיש, כי אין לזוז מן המסורת בעניין הבית שנבנה על מקום המקדש, זו לשונו: **"קבלה ומסורת מאבותינו**, שכותל מערבי עודנו עומד היום על מקומו... וגם הבית שוב נבנה על ידי מלכי האומות השולטים". הווי אומר, גם אם בנו נוכרים בית על יסודות ההיכל, עדיין שמו עליו כבעבר, כי קדושת הבית ותוכן הבית אינם זים ממקומם.

הרב אליאש כותב בין השאר: "מחיבת הקודש העדפתי בדרך כלל להשתמש בכינוי 'הסלע' ולא בתרגומו הערבי 'הצכרה', וכוונתי כמובן לסלע הידוע הנמצא בכיפת הסלע, ומכונה בפי הערבים א-צכרה. לשם הבהירות הדגשתי בכל פעם את הכינוי 'הסלע'". בעניין זה ראוי להעיר, כי לראשונים היתה בוודאי 'חיבת קודש' לא פחותה משלנו, ודווקא מתוך חיבת הקודש סברו, שראוי לקרוא למקום – "אבן השתייה", וכן "בית המקדש", "הבית הגדול והקדוש", "מקום הארון" ושמות דומים, ובלבד לקבע בלב העם, כי זה המקום שלא זזה ממנו השכינה. דומה, שחיבת קודש זו עדיפה על הכינוי 'הסלע' שהשימוש בו מטשטש את זיהוי מקום קודש הקודשים.

לו היו הראשונים קוראים למקום "כיפת הסלע", כמקובל בדורנו, או "הסלע" בלבד, לא היינו יודעים היום כי זה מקום ההיכל וקודש הקודשים, שכן בהר הבית יש כמה וכמה סלעים וכמה וכמה כיפות הבנויות על סלע. אחת הכיפות הללו נקראת 'כיפת הרוחות' או גם 'כיפת הנשמות', הבנויה על סלע ומרוחקת כשבעים מטר מכיפת הסלע הנוכחית. אכן, פרופ' א"ז קאופמן הציע לקבוע את אבן השתייה במקום זה הנמוך מכיפת הסלע המוכרת לכול. זה, אפוא, כוחה של מסורת המשמרת את המקום המדויק ושמו עליו – "בית המקדש". אלמלא כן לא היינו יודעים היום היכן אבן השתייה שעליה עמד הארון בימי בית ראשון ושני.

(לא למותר להוסיף, שלדעת כמה מגדולי תורה בדורנו הבקיאים בהלכות המקדש, קיומו של המבנה הנוכחי שנבנה על ידי נוכרים, אין בו כדי לעכב את חידוש העבודה על המזבח ולחדש את הדלקת המנורה אף בתוך המבנה הקיים, זאת לאור המשנה בעדויות ה, ו; עיין שם, ולא כאן המקום להאריך).

כאמור, אנו אין לנו אלא דברי הראשונים, ומידת הענווה מחייבת לעשות מאמץ לרדת לסוף דעתם, ואכן מתברר כי יש הרבה הגיון במה שקראו ראשונים ואחרונים למבנה כיפת הסלע בשם "בית המקדש" כנ"ל, וראה עוד להלן בעניין זה.

ג. דברי הרמב"ן: 'הבית הגדול והקדוש', 'הדביר' 'ההיכל' כמווונים לכיפת הסלע

מכאן להערה שלישית של הרב אליאש המעלה תמיהה בתגובתו: היתכן שהרמב"ן קרא למבנה כיפת הסלע "הבית הגדול והקדוש"?! זו לשונו: "ב'תפילה על חורבות ירושלים' (כתבי רמב"ן ח"א עמ' תכט) כותב הרמב"ן: 'ואצל העיר כנגד הפתח קרעתי עליה, ובבואי כנגד **הבית הגדול והקדוש** הקראנו בבכיה רבה: 'בית קדשנו ותפארתנו אשר הללך אבותינו היה לשרפת אש, וכל מחמדנו היה לחרבה', וקרענו קריעה שניה... גם כאן הרב אריאל מפרש ש'הבית הגדול והקדוש' הוא כיפת הסלע. אך חס וחלילה, שהרמב"ן יקרא כך למבנה אותו בנו המוסלמים על מקום מקדשנו".

כפי שכבר הזכרנו לעיל בדברי הרמב"ם ובדברי הכפתור-ופרח, עלינו להימנע מלנסות להתאים את לשון הראשונים לסגנון בני דורנו. לפיכך נחזור ונאמר: לענ"ד רצו הראשונים לשמר ולקבע בלב הציבור את הידיעה שהסלע הוא אבן השתייה והוא קודש הקודשים, והעברת מסורת זו לדורות חשובה, לדעתם, מסגנון ספרותי כמוצע על ידי הרב אליאש לקרוא לסלע – "סלע".

הרמב"ן זועק במר ליבו, על העובדה ש"ה'דביר' 'לפני ולפנים' [היינו כיפת הסלע] – היא מעון תנים. **וה'היכל'** [כלומר כיפת הסלע] והר הבית – לשמיר ושית... ואויבינו [הנוצרים]... אל 'אל לא יושיע' **בתוכו** [של כיפת הסלע] מתפללים... **וב'היכל האלהים'** [בכיפת הסלע] – ללא האלהים יענו הו הו". מול דברים מפורשים אלה, המביעים את הכאב על הנעשה בתוככי קודש הקודשים והמקדש, כותב הרב אליאש: "בדברי הרמב"ן **אין רמז** לזיהוי מסוים בתוך הר הבית". אכן אין בדברי הרמב"ן **רמז**, אלא **דברים מפורשים** על הנעשה בתוך "הדביר" וה"היכל" בימיו!

כל אוזן רגישה שומעת בתפילת הרמב"ן את הכאב העמוק על הנעשה בתוך ההיכל ובמקום קודש הקודשים, ועל העובדה שה'דביר' מחולל על ידי נכרים השולטים בכיפת הסלע.

עוד למדים אנו מן הקינה שכתב, שרצה להחדיר באוזני ציבור הקוראים את דבריו בארץ ובחוץ לארץ, את הידיעה, כי כיפת הסלע היא מקום "**הבית הגדול והקדוש**"! את זאת בדיוק! כמו כן בא ללמד, שה'דביר' שוכן בכיפת הסלע, ושם מקום ה'היכל'. הרמב"ן מציין מושגים נוספים במקדש, שהרב אליאש אינו מביא אותם, כגון שירושלים שם "בית אלהים ושער השמים... **ששם אבן השתייה**", ושאיפת הרמב"ן היא לבנות מקדש, באומרו: "לא נושא ליבנו מהגואל, **ולבנות הבית והאריאל**".

הרמב"ן: באים מ'כל גלילות הארץ' לראות את 'בית המקדש' ולהתפלל 'כנגדו' המושג 'בית המקדש' חוזר ועולה בדברי הרמב"ן באיגרות נוספות. באיגרת אחרת לבנו כותב הרמב"ן (אגרות ארץ ישראל, מאת אברהם יערי עמ' 85): "רבים באים לירושלים תדיר, אנשים ונשים, מדמשק וצובה וכל גלילות הארץ לראות 'בית המקדש', ולבכות עליו". הרמב"ן מתאר את עולי הרגל בזמנו, העולים לירושלים בהמשך לעלייה שבכל הדורות, תוך סכנה לחייהם, שכן, תקופתו היתה רצופת מלחמות של הנוצרים נגד המוסלמים. היתה זו גם תקופת פלישת התתרים ארצה, שגרמו להרג והרס בכל מקום. עולי הרגל אינם באים לירושלים להתפלל על חולה או על זיווג הגון כבימינו. הרמב"ן מסביר, שמדובר ביהודים העולים במטרה אחת ויחידה: "באים לראות 'בית המקדש'! ולבכות עליו!" דבר שאין צריך לומר הוא, ש"בית מקדש" שעולי הרגל באים לראות, זה בניין כיפת הסלע הניצב על יסודות בית המקדש וקודש הקדשים.

עוד כותב הרמב"ן לבנו (שם) שעלה ל"הר הזיתים המכוון כנגד הר הבית... ושם כנגד בית המקדש, קראתי חרוזותיו בבכיה רבה". הרמב"ן ראה לנכון לתאר לבנו המתגורר עדיין בספרד, שהר הזיתים מכוון כנגד הר הבית. ובאשר לתפילה ולבכיה כיוון הרמב"ן את פניו "כנגד בית המקדש", היינו, כיפת הסלע הניצבת מול עיניו. ומסיים הרמב"ן: "ומי ששיכן שמו בבית המקדש ישגיא וירבה שלומכם". הכל מכוח יסוד גדול באמונת ישראל שהשכינה לא זזה מתוך ההיכל.

(כן ראה מה שכתב ב'בית יוסף', אורח חיים סימן תקסא ב: שמה שאמרו חז"ל: "קורע על המקדש ומוסיף על ירושלים" – "פירש הרמב"ן ב'תורת האדם': 'כשפוגע במקדש! – קורע טפת, ועל ירושלים מוסיף כל שהוא", ובהכרח כנ"ל).

חובת בירור המסורת על מקום המקדש בכל דור

הרמב"ן מצביע על מקור בתורה המחייב את ישראל לשמור את המסורת על אודות מקום המקדש. זה מה שכותב הרמב"ן (דברים יב, ה) בביאור המצווה "לשכנו תדרשו ובאת שמה", שהיא מצווה המחייבת כל אדם מישראל, לברר היכן בדיוק מקום המקדש ולבנותו. כך מובא בפירושו לבמדבר טז, יח; שבתקופת השופטים וכן בתקופת דוד המלך הייתה חובה על ישראל לדרוש היכן בדיוק המקום בו ייבנה המקדש, ולבנותו, וכיון שלא עשו כן באה עליהם מגיפה. זו לשונו:

היה עונש על ישראל בהתאחר בנין בית הבחירה... ואין השבטים מתעוררים לאמור: נדרוש את ה' ונבנה הבית לשמו! כעניין שנאמר: 'לשכנו תדרשו ובאת שמה', עד שנתעורר דוד לדבר... ואילו היו ישראל חפצים בדבר ונתעוררו בו מתחילה, היה נעשה בימי אחד מהשופטים או בימי שאול... וישראל הם היו הבונים. אבל כאשר העם לא השגיחו... נתאחר הבניין כל ימי דוד בפשיעת ישראל, ועל כן... נודע המקום בעונשם ובמגפתם.

הדברים אמורים לא רק באשר לייסוד המקדש, אלא גם לאחר חורבנו המצווה בעינה, ויש לחזור ולדרוש היכן מקום המקדש שחרב כדי לבנותו במקומו מחדש. אלו דבריו:

”לשכנו תדרשו” – שתלכו לו מארץ מרחקים ותשאלו: ‘אנה דרך בית השם?’ ותאמרו איש אל רעהו: ‘לכו ונעלה אל הר ה’ אל בית אלהי יעקב’.”

הוזה אומר, כשתבואו מן הגלות – “מארץ מרחקים” לירושלים, ותרצו לבנות את המקדש, כך היא המצווה, ש”תדרשו” ותשאלו את יושבי ארץ ישראל וירושלים היכן מקומו המדויק של “בית השם”, כי רק כך ייבנה הבית. בכך, למעשה, מתאר הרמב”ן איך נהג הוא עצמו בבואו לירושלים, וקיים את הקריעה והבכייה אחרי שהראו לו יושבי הארץ ואנשי ירושלים את מקום המקדש.

הדבר מתחייב מן הלשון “תדרשו”, שעניינה – מציאת המקום וגילויו. כך נאמר בעניין מצוות השבת אבידה, המצווה היא להחזיק באבדה עד שבעליה “ידרוש” ויאתר את בית המוצא, ככתוב (דברים כב, א): “ואספתו אל תוך ביתך והיה עמך עד דרוש אחיך אותו והשבותו לו”. נמצא, ש”לשכנו תדרשו ובאת שמה” עניינו: לחתור ולהגיע אל מקום השכינה, כדי לחדש את העבודה. זה מה שכותב הרמב”ן לבנו, ומסביר לו בדיוק, היכן צריך לקרוע קריעה ראשונה על חורבן ירושלים, והיכן צריך לקרוע קריעה שנייה כנגד המקדש, כפי שעשה הוא עצמו בבואו לירושלים, וכפי שקיבל את המסורת הידועה לאנשי המקום. מכאן גם התיאור אודות יום בואו לירושלים: “בבואי כנגד הבית הגדול והקדוש קראנו בבכייה רבה: ‘בית קדשינו ותפארתנו... היה לשרפת אש’... וקרענו קריעה שנייה”.

ראוי להשוות את דברי תלמיד הרמב”ן (שהובאו במאמר הקודם, עיין שם) לדברי רבו הרמב”ן. בתיאורו חוזרים אותם מושגים בדיוק, תוך תיאור מפורט, כפי שראו עיניו ושמעו אוזניו, ועל פי המסורת שקיבל מרבו ומאנשי ירושלים. זו לשונו:

כיון שמגיעים לירושלים עולין לאחת מחורבותיה, משם רואים: הר הבית וחומת העזרה, עזרת נשים, וכל עזרת כהנים, ועזרת ישראל ומקום המזבח, ומקום בית המקדש ה’היכל’ וה’דביר’, וקורעין קריעה שנייה על ‘בית המקדש’.”

ומוסיף תלמיד הרמב”ן:

על אבן השתייה בנו מלכי ישמעאל בנין מפואר מאד, והבניין [בנוי] על בית קודש הקודשים ועל ההיכל.

נמצא שמדברי הרמב”ן ותלמידו למדנו על המסורת הידועה בזמנם, ו”על פי שניים עדים יקום דבר”.

למקרא הדברים המפורשים ברמב"ן אודות מקומות ואתרים במקדש וסביבתו, לא ברור איך אפשר לומר, שהרמב"ן לא התייחס כלל "לבניינם של הפריצים המחללים... ואין רמז לזיהוי מסוים בתוך הר הבית".

ד. תוכניתו של רבי יחיאל מפריז – כראיה למסורת על מקום המקדש

אחת מטענותיו של הרב עמיחי אליאש היא, שאין לייחס חשיבות למאורע הנזכר בדברי הכפתור-ופרח על אודות רבי יחיאל מפריז. ומה שאמר מורנו ברוך, שרבי יחיאל התכוון לעלות לירושלים ולחדש את עבודת הקרבנות, אין זה אלא משפט בודד שאין לו משמעות להלכה. זו לשונו: "הכפתור-ופרח כותב שמורנו הרב ברוך אמר לו שרבי יחיאל מפריז אמר לבוא לירושלים בשנת שבע עשרה לאלף השישי, ושיקריב קרבנות בזמן הזה". הרב אריאל סובר שיש כאן 'עדות מוחצת' שר"י מפריז סמך על המסורת שהסלע הוא אבן השתייה, ועל פי זה חשב לקבוע את מקום המזבח. אך באמת אין שום אפשרות להסיק מסקנות הלכתיות ממשפט בודד זה".

מול דבריו אלה, אין לנו אלא לחזור על הקביעה, כי רבי יחיאל מפריז היתה לו תכנית הלכתית ברורה לחדש את עבודת הקרבנות, כשהמפתח להכרעה הלכתית זו היא מסורת התורה שבעל פה אודות כיפת הסלע המזוהה עם מקום קודש הקודשים.

לפיכך נחזור לעיין בדברי הכפתור-ופרח, האומר: "אחר שהעניין כן, הנכנס היום, שאנו טמאים ב'מקום הבית' [כיפת הסלע] חייב כרת". רבי אשתורי הפרחי מביא את מסקנתו זו בפני 'מורנו ברוך' בירושלים לשאול אותו לדעתו, וממשיך: "זהסכים בזה מורנו הרב ברוך ז"ל". רבי אשתורי מוצא לנכון להוסיף תוספת חשובה:

גם כי אמר אלי⁵ בירושלם, כשהבאתי אליו זה הספר לעבור עליו ולהגיהו, שרבינו יחיאל⁶ דפריש ז"ל אמר לבוא לירושלם, והוא בשנת שבע עשרה לאלף השישי,⁷ ושיקריב קרבנות בזמן הזה. ואני מטרדתי להשלים עמו המלאכה לא שאלתיו מה נעשה מטומאתנו, ואנא הכהן המיוחד.

5. הביטוי "גם כי אמר אלי" לקוח מתוך מגילת רות (ב, כא) ושם מביע הפתעה, כדלהלן: "ותאמר רות המואביה גם כי אמר אלי עם הנערים אשר לי תדבקין עד אם כילו את כל הקציר אשר לי". לענייננו, רצונו לומר: מורנו ברוך הפתיע אותי, לא רק שהצדיק את המסקנה שלי, שמקום כיפת הסלע במרכז העזרה יש בו איסור כרת לטמאים, אלא יותר מכך: חידש לי חידוש גדול שלא ידעתי, שלאור הידיעה שכיפת הסלע היא מקום המקדש, התכוון רבי יחיאל דפריש לבנות מזבח בעזרה.
6. מן הראוי להעיר כי יש מי שמכנה את רבי יחיאל בשם 'רבי חננאל מפריז', או ר' חיים מפריז, שכן יש דפוסים ששמו נכתב בראשי תיבות – ר"ח מפריז, והמחברים תיקנו ל'רבי חננאל' ול'ר' חיים'.
7. מורנו ברוך ראה לנכון לציין את השנה המדויקת "שבע עשרה לאלף השישי", משום שכנראה ראו בתאריך זה רמז ומשמעות מיוחדת כמתאים לחידוש עבודת הקרבנות בתוך צרת הגלות. (שכן שבע

האפשרות לחדש את העבודה, בנויה בהכרח על מסורת התורה שבעל פה הנמשכת גם בימי בעלי התוספות ורבי יחיאל, שמקום כיפת הסלע הוא מקום ההיכל וקודש הקודשים, ואילו הכיפה הקטנה יותר מזרחה לכיפת הסלע היא מקום המזבח. מעדותו של רבי ברוך על רבינו יחיאל התברר לר' אשתורי הפרחי עד כמה צדק בחקירתו בזיהוי מקום ה'בית הקדוש'.

תלמידו של רבי יחיאל – **רבי יעקב מפרז**, יצא בשליחות ישיבת רבי יחיאל בעכו לאסוף כספים עבור הישיבה, ופרסם פרטים אודות מקום המקדש בחיבור שנטל עמו להראות לתורמים בחוץ לארץ. בחיבור זה נכתב בין השאר: "סביב אבן שתיה בנו מלכי ישמעאל בניין מפואר מאד, ועשו אותו בית תפילה, ובנו למעלה מן הבניין כיפה נאה עד מאד, והבניין על בית קדשי הקדשים ועל ההיכל" (אוצר מסעות אייזנשטיין עמ' 65). נמצא, שביסוד תוכניתו של רבי יחיאל מפריס היתה הידיעה הברורה ומפורסמת לכל, שזה מקום קודש הקודשים, וממילא ניתן לבנות את המזבח במקומו ולחדש את העבודה במקדש.

רבנו ברוך אמנם הסתמך על רבי יחיאל מפרז, אך לא משום שרבנו יחיאל חידש משהו שלא היה ידוע. רבנו יחיאל אינו אלא דוגמא לסימוכין על המסורת המקובלת. רבים מן האחרונים קיבלו את העיקרון שמקום קודש הקודשים עבר במסורת הדורות מאז אברהם אבינו, וששכינה לא זזה ממקומה גם מבלי להזכיר את רבנו יחיאל. לדעתם מסורת זו הרי היא בגדר "חזקה", שניתן לסמוך עליה כדי לבנות מזבח במקומו ולהתחיל בעבודה.

תוכניתו של רבינו יחיאל מפרז לחדש את הקרבת הקורבנות הוזכרה בדברי אחרונים רבים, אשר דנו בפרטי הלכות הקשורים לעניין חידוש הקרבנות, ומכולם משמע שקיבלו את עצם המסורת על מקום קודש הקודשים (והמזבח) כעובדה שאין עליה עוררין. להלן נסקור בקצרה את האחרונים המזכירים את דבריו:

הרדב"ז בסוף הלכות מעשה הקרבנות מביא את תוכניתו של ר"י מפאריז, ומסתבר שהיא הייתה בין המקורות שמהם שאב את המסורת על מקום קה"ק שאותה הזכיר בספר השו"ת.

החתם סופר חוזר פעמים רבות בכתביו על הידיעה שרבנו יחיאל התכוון לחדש את העבודה על פי מסורת הדורות: בשו"ת חתם סופר יו"ד סי' קנו, ושם ב'קובץ תשובות' סימן נט (בשם התוספות יום טוב רפ"ו דשביעית) וסי' ס, וכן בחידושו למסכת כתובות כג ע"א.

הדברים הובאו גם בשו"ת שאילת יעבץ לרבי יעקב עמדין (חלק א סימן פט), וכן בחזון נחום (חלק א סימן צה). כן הובאו הדברים על ידי רבי מאיר אבן חביב מרבני ירושלים בעל 'שמות בארץ' (בקונטרס 'כפות תמרים' בחידושו לסוכה לד ב) כראייה לאפשרות לחדש

עשרה בגימטריה – 'טוב', כמו כן ה' אלפים ושבע עשרה עניינו 'הטוב', כלשון הפסוק "ההר הטוב הזה והלבנון", שעניינו בית המקדש).

את הקרבנות בזמן הזה. כך גם בשו"ת בית יצחק בסימן פ"ג – עיין שם שהציע כמה פתרונות מעשיים לשאלת התכלת וכן לשאלות אחרות. כך גם כותב בעל מנחת חינוך (מצוה צה). וכן כתב גם בשו"ת בנין ציון (סימן א) – שאמנם ערער על רבי יחיאל מפריז בעניינים צדדיים, אך אינו מערער על המסורת שבידו בעניין מקום קודש הקודשים.

הדברים הוזכרו גם ב'ליקוטי הלכות' מאת החפץ חיים (זבחים סו, ב) וכן ב'חזון איש' (אבן העזר סימן ב, סוף ס"ק ז), ובשו"ת מנחת שלמה תניינא (ב"ג סימן קמ), וכן ב'מקדש מלך' לרצ"פ פּרנק בספרו מקדש מלך (עמ' מ), ובשו"ת משנה הלכות (חלק יז סימן רטו), ובספר 'הר הבית' לגר"ש גורן (עמ' ז-ח), ובשו"ת 'מים חיים' לרח"ד הלוי (ח"ב סי' א) וכך גם כותב בעלי תמר' פסחים פרק ט א.

לאור עובדה זו תמוהים דברי הרב אליאש, ש"אין שום אפשרות להסיק מסקנות הלכתיות ממשפט בודד זה" (של אזכור תוכניתו של ר"י מפאריז ע"י הכפתור-ופרח)!

ה. סהל בן מצליח – דוגמא לדביקות הקראים במקדש

הרב אליאש יוצא כנגד התיאור המובא בדברי סהל בן מצליח, באומרו: "תמוהה מאד הסתמכותו של הרב אריאל על איגרתו של סהל בן מצליח כ'מסורת הקודמת לתקופת הראשונים'. סהל בן מצליח היה קראי... או לנו אם נהפוך את דבריו ל'מסורת'".

ראוי להתייחס תחילה לקשר של הקראים למקדש, שהוא עניין נכבד כשלעצמו, ו'פרק בהיסטוריה' של המקדש. נקדים תחילה את מה שאומר הרמב"ם בהקדמתו ל'שמונה פרקים'. שם כתב, שבכוונתו לכלול בדבריו "עניינים מלוקטים מדברי החכמים... ומדברי הפילוסופים גם כן... ו'שמע האמת ממי שאמרה'". הרמב"ם מביא לנו דברים מפי פילוסופים נוכרים כי האמת חשובה מהכול. לאור דבריו, מדוע לא נשמע את האמת מפי יהודי בעניין מקום קודש הקודשים, גם כשמדובר בקראי? ראה גם בשו"ת חוות יאיר סימן רי; המביא פתגם שגור: "אהב סוקראט, אהב אפלטון, והאמת אהוב יותר".

עוד ראוי להקדים, שהרמב"ם וחכמי דורו יצאו חוצץ כנגד הקראים, אך לא דחפו אותם מחוץ ליהדות. עיין בשו"ת 'וזאת ליהודה' (אבן העזר סימן לב) הכותב, שרבנים ספרדים ואשכנזים "עשו מעשה באחד לחודש ניסן תרע"ח וקיבלו אחד מבני מקרא, ועשו מעשה בית דין על זה. וכתבו שיש בידם ארבעה פסקי דינים, והיסוד העיקרי של ארבעה פסקי דינים הוא, כי הלא אנן פה מצרים, שכולם היו מורי הוראה... וכולם דעתם לקבל לכתחילה את הקראים לבוא בקהל ה' כמבואר בספריהם ז"ל. וביותר היא דרבינו אברהם הנגיד ז"ל מר בריה דהרמב"ם ז"ל, אשר הכניס ביום אחד לקהל ה' עדה של קראים. וכן העיד הרדב"ז ז"ל (ח"א סימן ע"ג) שהתחתנו בהם גדולי הדור". כך גם הורה למעשה בדורנו הרב עובדיה יוסף (יביע אומר חלק ח – אבן העזר סימן יב) "שיש מקום רב לקרב את הקראים, ולהתיר להם לישא בת ישראל".

אמנם הרמב"ם בהלכות ממרים ג, ב; מגדיר את הקראים כ"אפיקורוסים האומרים אין תורה מן השמים" אך ממשיך להסביר שם, ש"בני התועים האלה ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו בין הקראים... הרי הוא כתינוק שנשבה". מה עוד, שחובה להודות בעובדה, שמעשי הקראים בעניין המקדש רבים וגדולים בכמה וכמה דרגות על מעשי ה'רבניים', והם פרק חשוב בהיסטוריה של המקדש.

חייהם של הקראים בירושלים סבבו סביב המקדש. מנהגם היה בכל השבוע שלא לאכול בשר ולא לשתות יין רק בשבת מפני החורבן. במהלך השבוע לבשו בגדי אבלים, והציפיה לבניין המקדש היתה מלווה יום יום בתפילות סביב המקדש.

ה'רבניים' אשר באותה תקופה סברו כי אין לנקוף אצבע בעניין מצוות בניין המקדש, וחיזקו את האמונה שקיבוץ גלויות ובניין המקדש יעשו בידי שמים בלבד, ובכך הכשירו את הישיבה בגלות. לעומתם פעלו הקראים באותה עת עצמה להביא רבים מאחיהם ארצה. כמו כן, מתוך אמונה במצווה האמורה בתורה: "ועשו לי מקדש", המחייבת כל אדם מישראל לבנות את המקדש, יצאו בקריאה לאחיהם "לבוא לירושלים ולעמוד בתוכה תמיד". עוד כתבו באיגרותיהם: "אל תאמר: איך אלך לירושלים מפחד שודדים וגנבים... והלא עמים באים מארבע קצוות אל ירושלים כל חודש וכל שנה!" וקריאתם עשתה את שלה, רבים מן הקראים בגולה עלו לארץ ישראל ולירושלים, ובשלב מסוים הפכו הקראים לרוב היהודים בארץ ישראל. עקב היותם הרוב, הם שייצגו את היהדות בפני השלטונות (ראה מסעות ארץ ישראל עמ' 53-64, ביטויים מופלאים של חיבת המקדש אצל הקראים, וכאב צורב בפיהם על החורבן, וכאן קיצרנו. הרוצה להכיר את הקשר המיוחד של הקראים למקדש ימצא ספרות רחבה בעניין זה בספריה הלאומית בירושלים).

נושא המקדש יצר קרע בין הקראים לבין קהילת ה'רבניים', ואלה יצאו כנגד ה'רבניים' במילים בוטות: "הנבלים אשר בישראל מדברים זה לזה: אין עלינו לבוא לירושלים עד שיקבצנו ה' כאשר השליכנו!"

באשר לסהל בן מצליח אין בדבריו בעניין כיפת הסלע שום חידוש, תיאורו את הנעשה בכיפת הסלע נוגע לסוף המאה העשירית למנינם, זאת, כשמנהג 'סיבוב השערים' המתואר לעיל כבר התקיים בירושלים מאות שנים בטרם עלייתו של סהל ארצה. מנהג זה שמר על מסורת המקדש וקודש הקודשים יותר מכל מנהג אחר לפני בוא הקראים לירושלים. נמצא שסהל בן מצליח אינו מחדש דבר, אלא מחזק בדרך נוספת את המסורת הידועה לכל בר בי רב, שסלע אבן השתייה הוא מקום ארון האלקים.

עם זאת ראינו לנכון להביא את דבריו שיש בהם זעקה גדולה וכאב, המורגשים מאד אצל הקראים אך אינם בנמצא אצל ה'רבניים', לא בעבר ולמרבה הצער גם לא כיום הזה.⁸

ו. האם התעלם רבי אשתורי הפרחי מכיפת הסלע?

הערה מרכזית של הרב אליאש היא, שרבי אשתורי הפרחי התעלם מכיפת הסלע. אלו דבריו: "כל הקורא את הפרק בו עוסק רבנו אשתורי הפרחי בירושלים ובמקדש – רואה נכוחה שהכפתור-ופרח התעלם לחלוטין מהמסורת שאבן השתייה נמצאת בכיפת הסלע... בכל דברי הכפתור-ופרח אין כל זכר או רמז לזיהוי הסלע כאבן השתייה. לפיכך רוצה הרב אריאל לטעון שהביטויים "הבית הקדוש", "הבית" מכוונים למבנה של כיפת הסלע".

כבר הבאנו לעיל דוגמאות מדברי ראשונים ואחרונים הקוראים לכיפת הסלע – "בית המקדש", "היכל השם", "הבית הגדול והקדוש", ועוד. כאן נוסיף דוגמאות אחרות, וכגון מה שכתב בשו"ת רדב"ז חלק ב סימן תרמח:

מי שאנסוהו [המוסלמים] ליכנס לבית המקדש לעשות איזו מלאכה, והגיע זמן תפלה ונמצא עומד בין כותל מערבי [של ההיכל] ובית קדש הקדשים... לאי זה צד יהפוך פניו?

8. לדוגמא: סהל בן מצליח מדגיש עובדה ידועה, שהמוסלמים מביאים מתים לתוך כיפת הסלע, וכותב לאחיו בתפוצות: "אחיכם האבלים לילה ויומם, לא יחשו בראותם מיטות המתים מובאות אל המקום אשר עמד שם ארון האלהים!" מובע בדבריו כאב אמיתי מול מנהגם של המוסלמים, המבזה את מקום קודש הקודשים והשראת השכינה באופן המכוער ביותר (ראה במאמרנו הקודם תיאור מפורט של מנהג זה המתקיים בכיפת הסלע). מנהג מכוער זה ממשיך להתרחש בגלוי בימינו אנו תחת שלטון ישראל. האם שמענו את קולה של הרבנות הראשית לישראל בעניין זה? האם הדבר עלה על סדר יומה של מועצת גדולי התורה? בימים אלה (כ"ז חשוון תשע"ט) הובאו חמש גופות של מוסלמים שנהרגו בתאונת דרכים אל הר הבית, ומשם יצאו לבית הקברות. הדבר פורסם בכלי התקשורת; האם שמענו זעקה, מחאה, או אף אנחת לב מיהודי "רבני" בעניין זה? הלא נבוש! הרי קול האמת זועק מתוך גרונו של סהל בן מצליח! לפיכך מול שתיקתנו ואדישותנו מצווה להביא דברי אמת "ממי שאמרה", ולוואי ונגיע לתחושת הכאב של סהל בן מצליח בעניין זה. כשאנו מתבוננים על עצמנו הננו נוכחים, כי למרבה הצער, דבקנו בכותל, הפכנו אותו מ'כותל הדמעות' ל'כותל השמחות'. מה יתרון לנו לעומת הקראים, וכן ה'רבניים' של אותו דור, שהיו מתפללים יום ביום בדמע, תפילה מיוחדת לבניין המקדש מהריסותיו, כשהם מסובבים את שערי ומשתחווים לכיוון קודש הקודשים. גם ב'יום ירושלים' – יום שחרור קודש הקודשים, עומדים רבנים ראשיים על הבימה החמגית ברחבת הכותל, מציינים בשמחה את 'שחרור הכותל' (!) ואינם מזכירים במילה אחת את שחרור מקום קודש הקודשים ומצוות בניין המקדש! מה לנו, אפוא, כי נלין על סהל בן מצליח. בעניין זה עפר אנו תחת כפות רגליו. כהא אמינא ולא מסתפינא! ככתוב: "ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש!"

עוד מובא בשו"ת רדב"ז (ח"ב סי' תרצא): "שאלת ממני אודיעך דעתי אם מותר ליכנס לעליות הבנויות סביב לבית המקדש", כלומר, האם אפשר להיכנס לעליות הסמוכות לכיפת הסלע.

נעיין שוב בדברי רבי יעקב עמדין הקורא לכיפת הסלע – "הבית". בשו"ת שאילת יעבץ (חלק א סימן פז) הדגיש את עניין "הבית" שנבנה על ידי נכרים על יסודות בית ראשון ושני, וכלשונו שם: "קבלה ומסורת מאבותינו, שכותל מערבי עודנו עומד היום על מקומו... וגם הבית שוב נבנה על ידי מלכי האומות השולטים". ר' יעקב עמדין מדבר על "קבלה ומסורת מאבותיו" בעניין "כותל מערבי", ונראה שכוונתו ל"כותל מערבי של היכל", שכן בזמנו טרם נערכו תפילות ברחוב הכותל של ימינו. כן יש בידו "קבלה ומסורת" אודות "הבית שנבנה שוב". בעל 'שאילת יעבץ' מדבר על המציאות בהר הבית בימיו, וכפי שמשמע מדבריו בעניין "מלכי האומות השולטים". האם לא התכוון ל"בית" הידוע, כלומר, לכיפת הסלע?!

כך גם באשר לפיטו שכתב בעל כפתור ופרח, כדרך כל פייטן הנעזר בפסוקים שונים, ומשאיר לקורא לרדת לסוף כוונתו, זו לשונו:

"ומי יעצור כוח לבנות לו בית! ... ומי אני אשר אבנה לו בית! ... צועק זועק פושט ידיו ופורש כפיו... עומד ברשות הרבים [מחוץ לבית]... והנכרי אשר לא מעמך ישראל – גדול בבית' – ו'אין איש מאנשי הבית שם בבית'".

במקרה שלפנינו נעזר רבי אשתורי בפסוקים המתארים את אשר אירע ליוסף בבית פוטיפר (בראשית לט, ט) הגע עצמך; לאיזה 'בית' התכוון רבי אשתורי הפרחי, ולאילו 'אנשי הבית' התכוון? – האם לאנשי בית פוטיפר?!

מטרת הספר 'כפתור ופרח' לחקור בענייני ירושלים והמקדש

מדברי הפתיחה של רבי אשתורי הפרחי בתחילת ספרו 'כפתור ופרח', נראה, שהמחקר על גבולות הארץ שתכנן צריך להגיע לפסגה, היינו, חקר ירושלים והמקדש. זו לשונו בהקדמה:

הנה נא הואלתי לבדוק, ולחפש, לדרוש, ולפשפש, להודיע ולהגיד, לספר ולהעיר, עם מה שהראוני מן השמים בענייני עיר האלקים ירושלימה ומקדשו המקודש.

ברור מדבריו, שיגע יגיעה גדולה בענייני ירושלים ובית המקדש, שכן כתב שמונה סוגי חקירה: "לבדוק, ולחפש, לדרוש, ולפשפש, להודיע ולהגיד, לספר ולהעיר", וכתוצאה מן המחקר היסודי שערך, הראו מן השמים גילויים חשובים בענייני המקדש. הביטוי "הראוני מן השמים" אין כוונתו גילוי נבואי, אלא כדרך שאמרו חז"ל (מגילה ו, ב): "לאוקמי גירסא – סייעתא מן שמיא היא", כלומר לברר גירסא ולהגיע למסקנה הלכתית נכונה, צריך סיוע מן השמים. כך היא גם דרכו של חוקר ואיש הלכה, להציב לעצמו מטרה במחקרו, ולהביא לידיעת הציבור ולתועלתו את עיקר חידושו של המחקר.

מתברר, שרבי אשתורי הפרחי, אכן, חקר ודרש ופשפש וכו', וגילה גילויים חשובים, וזיהה ערים וכפרים לרוב בארץ ישראל. יחד עם זאת גילה מקומות רבים הקשורים למקדש, כגון 'בית פאגי' ו'עין עיטם'. כן זיהה (בפרק יא) את מקום הצוק ממנו היו משלחים את השעיר לעזאזל, "שהוא כשלש שעות מירושלים סמוך לחלחול ותקוע". כך גם זיהה (בפרק ו) את מקום שריפת הפרה: "והוא במזרחה של ירושלים. עוד היום מקובל המקום ההוא, והוא צפוני לקבר חולדה כמטחוי קשת שפל ממנו מעט". זיהוי אחר שזיהה, הרי זה מקום "בית הדשן", ובלשונו: "וכן מקובל בית הדשן לצפון ירושלים כמרוצת הסוס והוא תל קטן ונמוך הרבה".

כך זיהה עשרות אתרים אחרים בירושלים הקשורים למקדש. למעשה אין למקומות כמו "בית פאגי" חשיבות הלכתית, כך גם באשר ל"בית הדשן", וה"צוק", שכן, אם המקום שנקבע בעבר אינו ידוע, ניתן לקבוע מקום חדש ל"בית הדשן" ול"צוק" לכשייבנה המקדש במהרה, עם זאת טרח להצביע על מקומות אלה, לדעתו.

מן הראוי לשים לב ללשונו של הכפתור-ופרח, המסתמך על המסורת, וכך זיהה את מקום שריפת הפרה וכן את מקום בית הדשן, וכתב בעניין מקומות אלו, ש"עוד היום **מקובל**", שכן, מקומות אלו עוברים במסורת מדור לדור. ככל הראשונים זהיר רבי אשתורי הפרחי לדברים שנמסרו במסורת, וכפי שהביא בפרק ה; את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה: "דע שמסורת **בידינו מאבותינו**, קבלת רבים מרבים, שזמננו זה זמן הגלות שאין בו דיני נפשות, אין זה אלא בישראל שעבר עברת מיתה, אבל המינים והצדוקיים..." עוד הביא בפרק י; את דברי הרמב"ם בעניין מקום המזבח: "**מסורת** ביד הכל שהמקום שבנה דוד ושלמה את המזבח בגורן ארונה הוא המקום שבנה בו אברהם אבינו את המזבח". כך גם כתב בפרק יד; בעניין קידוש החודש: "בהכרח שהתורה שבכתב נסמכה על תורה שבעל פה ושניהם אחד, וצריכין אנו לדברי **הקבלה והמסורת**".

מעתה, שרבי אשתורי מקפיד על שמירת המסורת, וקיימת מסורת ידועה בזמנו בעניין אבן השתייה שבכיפת הסלע, היתכן לומר, שחוקר ואיש הלכה יתעלם דווקא ממסורת זו בעניין כיפת הסלע?! אחת מן השתיים: או שיאשר את המסורת ויאמר שזה מקום קודש הקודשים – כמקובל מדורות, או שיבטל את המסורת ויביא הוכחות שאין בה ממש – כדרך החוקרים ואנשי הלכה.

לדעת הרב אליאש, כשהגיע רבי אשתורי הפרחי לדון בעיקר העיקרים של המחקר, באיתור מקום אבן השתייה וקודש הקודשים, ולהסביר מה פשר המבנה הגדול במרכז הר הבית... לפתע נשתתק ו"התעלם לחלוטין". הרי מדובר בבניין אדיר בגודלו גם במושגי ימינו, מבנה עצום הניצב באופן בולט ביותר בלב חומות ירושלים בפסגת ההר לעיני כל העולם. כל יהודי גדול כקטן בזמנו מכון את פניו למקום זה בתפילה ומגדיר אותו כקודש הקודשים.

מול כל האמור, כשהגיע ה'כפתור ופרח' לפסגת חקירתו... דווקא ברגע זה נסוג ממטרתו והחליט להתעלם – היתכן?!

דומה, שאחרי שהכפתור-ופרח פתח את ספרו בהצהרה כי הוא עומד לגלות גילוי מיוחד אודות בית המקדש, ויחד לו פרק שלם (פרק ו) היה צריך לפחות להתנצל ולומר, שאמנם גילו לו דברים משמים בחקר ירושלים "והמקדש המקודש", אך לפתע הודיעו לו לשתוק בעניין זה, ו"סוד ה' ליראיו".

לדעת הרב אליאש לא רק הכפתור-ופרח התעלם מכיפת הסלע, אלא גם הרמב"ן התעלם, וכן שאר הראשונים. והרי מדובר באנשי הלכה ויראה, שיראתם אינה פחותה מיראתנו, ובכגון זה נאמר: "לא תוכל להתעלם!" שהרי מדובר בחשש כרת, וב"לפני עיור לא תתן מכשול". חובה, אפוא, על גדולי עולם למנוע מכשול מן הציבור – כמקובל בימינו שיש מחכמי ישראל היוצאים באזהרה לציבור – ולומר: יש אמנם מסורת שכיפת הסלע היא מקום אבן השתייה, אך מסורת זו בטעות יסודה, ולפיכך, מחשש כרת, מזהירים אנו את הבאים לירושלים לבל יכנס איש להר הבית, כי אין איש היודע את המקום המדויק של קודש הקודשים.

בהכרת, אפוא, שגדולי ישראל אלה הנאמנים למסורת התורה שבעל פה, קיבלו את המסורת אודות מקום אבן השתייה כהווייתה ללא עוררין.

כך היא גם דרכו של ה'כפתור ופרח' בספרו, לסתור דעות שקדמו לו בלא חשש, וכפי שכתב בכפתור ופרח פרק יא; בעניין מקומה של גבעת שאול: "מה שהוא בפי ההמון מן הגבעה שהיא פה בבית שאן, שאומרים שהיא – 'גבעת שאול' – אינו אמת!" על אחת כמה וכמה בעניין מקומו של קודש הקודשים, כשמפורסם בציבור שזו אבן השתייה, לו סבר שמדובר בטעות, היה צריך להודיע ברבים: "מה שמקובל בפי ההמון, שכיפת הסלע היא מקום קודש הקודשים – אינו אמת!"

הכפתור-ופרח מציין את מסקנת מחקרו במפורש!

גם אם יש מי שסובר שה'כפתור ופרח' התעלם לחלוטין מכיפת הסלע, אנו נחזור ונקרא את דבריו וניווכח כי מילא את הבטחתו לקוראיו כפי שקבע בתחילת ספרו, ומביא את מסקנתו לאור מה ש"הראו לו מן השמים". יתר על כן, כאיש הלכה מודיע המחבר לקוראיו, עם כל האחריות שבדבר, את תחום העזרה המדויק בתוך הר הבית, האסור בזמן הזה בכניסה, זו לשונו (פרק ו):

נחזור ל'בית המקדש': מכל מקום צריכין אנו לדעת גדר וגבול מקום האיסור וחיוב, ליכנס היום שם ב'בית הקדוש'.

ברור ללא צל של ספק: הכפתור-ופרח לא "התעלם מכיפת הסלע", להיפך! ר' אשתורי מסביר לנו את מה שהעלה במחקרו ומה ש"הראו לו מן השמים", בנושאים הקשורים לזמנו,

היינו, את ה"גבולות" המדויקים של מקום המקדש בכיפת הסלע וה'עזרה' הסובבת אותו, שחל עליהם "איסור וחויב" – "ליכנס היום שם ב'בית הקדוש"!⁹

אכן, אלמלא המחקר שהשקיע רבי אשתורי הפרחי בעניין ירושלים והמקדש, ידיעה חשובה זו היתה אבודה מעולם התורה. רק בזכות מחקרו והבירור היסודי שעשה, כשטרם ועלה מבית שאן לירושלים וברר את הדברים יחד עם מורנו ברוך, בירור זה הוא שזיכה אותו ואת הדורות הבאים בגילוי חשוב זה. ככל חוקר השמח שהגיע למטרתו – כך גם מחבר ה'כפתור ופרח' ראה בכך סייעתא דשמיא, ולכן כתב: "הראוני מן השמים".

ז. האמנם הייתה לרב קוק זצ"ל שיטה אחרת בעניין מקום המקדש?

הרב עמיחי אליאש מעיר במאמר התגובה, שמקום המקדש וקודש הקודשים לדעת הרב קוק אינו תחת כיפת הסלע, שכן כך כתב באיגרתו לר' שמואל דוד ליווי (אגרות הראיה ד החדש עמ' תסז): "שונאינו מעלילים עלינו שהננו חפצים לקחת מהם בזרוע את 'מקום המקדש', שהעמידו עליו את מסגדם בעוונותינו הרבים". בעניין זה כותב הרב אליאש: "הרב אריאל מפרש, ש"מסגדם" הוא מסגד עומר (כיפת הסלע), ואם כן מוכח שהוא 'מקום המקדש'. אך כל המכיר פרק בהיסטוריה יודע שעלילות הערבים בתרפ"ט (וגם מאז ועד עתה) הן שהננו חפצים לקחת מהם בזרוע את מסגד אל-אקצא, וממילא ברור ש'מקום המקדש שהעמידו עליו את מסגדם בעוונותינו הרבים' הוא הר הבית". העולה מדברי הרב אליאש, שלשיטת הרב קוק מקום המקדש מזוהה עם מסגד אל-אקצא.¹⁰

ברם המעיין בכתבי הרב קוק זצ"ל יוכח, שלא נטה כהוא זה ממסורת הדורות. יש לכך דוגמאות אין ספור בספריו, ולהלן יובאו דוגמאות אחדות בלבד.

ב'מדבר שור' (דרוש לו) כותב הרב קוק זצ"ל בעניין הגמרא בזבחים נד ע"ב העוסקת באיתור מקום קודש הקודשים והמזבח על ידי דוד ושלמה. מרן הרב מבאר שם ששמואל

9. עוד גילוי שהתגלה לו "משמים", זו הודעתו הפתאומית (ראה לעיל הערה 2) של מורנו ברוך "שרבינו יחיאל דפריש ז"ל אמר לבוא לירושלם... ושיקריב קרבנות בזמן הזה", מדובר בגילוי חשוב וב"תנא דמסייע" של גדולי בעלי התוספות, כדוגמת רבנו יחיאל מפרז וכדוגמת מורנו ברוך, התומכים במחקרו.

10. [הערת הרב עמיחי אליאש: מקריאה נכונה של דבריי ניכר שכלל לא עלה על דעתי לומר שהרב קוק זצ"ל זיהה את מקום המקדש עם מסגד אל-אקצא, אלא שהביטוי "מקום המקדש" בדברי הרב קוק (כמו שהוא בד"כ בכתבי הראשונים והאחרונים, ראה למשל במאמר זה בדברי הרב יהוסף שורץ) מכוון לכל שטח הר הבית, שעליו (בקצהו הדרומי) העמידו המוסלמים את מסגדם הוא מסגד אל-אקצא. (וכפי שההיסטוריה מלמדת, שלצורך מאבקם הפוליטי הרחיבו המוסלמים את הכינוי אל-אקצא אל כל שטח ההר). וממילא גם כל הציטוטים שמביא הרב אריאל מדברי הרב קוק על "מקום המקדש" אינם שייכים לשאלת אבן השתייה.]

ודוד עסקו בשאלה הלכתית בעניין 'מקום המקדש', ופסקו הלכה לדורות בעניין זה. זו לשון מרן הרב:

אמרו חז"ל ב' איזהו מקומן על הפסוק "וילך הוא ושמואל וישבו בניות, ויוגד לשאול לאמור: הנה דוד בניות ברמה". הפסוק מדבר בשמואל ודוד, 'שהיו יושבין ברמה ועוסקין בנויו של עולם', והיינו, לפסוק הדין על 'מקום המקדש' שלא היה ידוע! ונראה ברור, שאין לנו שום שאלה בעולם, שהיתה יחידה במינה ונוגעת לכלל ישראל עד סוף כל הדורות, כמו שאלה זאת של 'מקום המקדש'.

כלומר, לפי מרן הרב הכרעתם של שמואל ודוד קיימת בעינה עד סוף כל הדורות, ופסק ההלכה הזה עבר ויעבור בבירור מדור לדור "עד סוף כל הדורות". אם כן, היש ספק למה מתכוון מרן הרב באומרו "מקום המקדש"?

כך גם כותב הרב קוק זצ"ל בתשובתו להנהלה הציונית, בדברו על בניין הבית השלישי במקומו, ואומר, שעל 'מקום המקדש' ייבנה "הבית הגדול והקדוש", ויעמוד על מכונו, ובהכרח כוונתו להיכל, זו לשונו:

ב"ה. טבת תרפ"ב. לכבוד ההנהלה הציונית. בתשובה למכתבכם הנכבד, על דבר יסוד הישיבה המכונה 'תורת כהנים'... השאיפה הנצחית שיבנה בית המקדש במהרה בימינו, מוכרחת להתבלט בקביעות... אמונתנו חזקה, שימים יבואו וכל העמים יכירו ש'מקום מקדשנו', מוכרח לשוב לבעליו האמתיים, ועליו יבנה 'הבית הגדול והקדוש' שיהיה על ידינו לבית תפילה לכל העמים כדבר ה'!... 'מקום המקדש' הוא אבן הפינה לכל המקומות הקדושים – 'מקום מקדשנו'... כאשר נשאלתי מוועידה בריטית רשמית, מהי דעתי על דבר 'מקום המקדש' [אשר שם הכרובים, כנ"ל]?... אמרתי להם: כשם שאתם רואים שזכותנו על הארץ [מתממשת]... ואנו בטוחים שהדבר ילך הלוך ואור... כמו כן יבואו ימים שכל העמים, יכירו את אמיתת זכויותנו על 'מקום המקדש'... ויהיה 'הבית הגדול והקדוש' הזה שם על מכונו, בידי בעליו הראשונים, שהם בעליו הנצחיים.

עוד כותב הרב קוק זצ"ל למנהל בית ספר המתכוון להביא תלמידים לכיפת הסלע, ומזהירו:

ב"ה ז' מנחם אב תרפ"ג. כבוד האדון הח' מר אוזרקובסקי – עזריהו – שלום! אבקש בזה את כבודו, שימנע את המורים ואת התלמידים אשר תחת הנהלתו מלהכנס ל'מקום המקדש'. חלילה לנו לחלל את 'מקום מקדשנו' וקדושת תורתנו הקדושה בעבריינות גדולה ופומבית כזאת, שהיא איסור חמור ומוחזק בישראל מימי קדם. עד אשר נינחם בכפליים ונשוב בטהרה אל המקום אשר עינינו ולבנו שם...

כמו כן מוכח מדבריו במשפט כהן (תשובה צד) שאיתור מקום המקדש אינו מהווה בעיה ומניעה מלהקריב קרבנות בזמן הזה בטומאה, מאחר שטומאה הותרה בציבור, וסמך בעניין זה על רבי יחיאל מפרז המובא בכפתור-ופרח. וזו לשון הרב במשפט כהן (שם):

על דבר שאלתו; אם מותר לנו לבנות בית המקדש על מנת שלא להקריב קרבנות? – לא ידעתי הציור! שאם מטעם טומאה – הרי הותרה טומאה בציבור, כמו שכתב בענין זה כבר ב'כפתור ופרח' (פרק ו) על פי רבי יחיאל מפריש. ואם כן יהיה מותר להקריב גם כן תמידין ומוספין וכל קרבנות ציבור.

מכאן מובנת תלונתו של מרן הרב אודות כניסת הברון רוטשילד לתחום הר הבית. התלונה מכוונת לעיקר האיסור, דהיינו, שהברון נכנס ל'מקום המקדש', כלומר לקודש הקודשים, שכן, הנכנס למקום זה יש עליו איסור כרת. זה מה שכתב באגרות ב' תרעז:

אף על פי שלבי נמחץ מאוד, מפני חילול השם של היותו [של הברון רוטשילד] ב'מקום המקדש'.

על כל פנים באשר להערת הרב אליאש, הרואה יראה כי כאשר כתב הרב קוק זצ"ל, ש"שונאינו מעלילים עלינו שהננו חפצים לקחת מהם בזרוע את 'מקום המקדש', שהעמידו עליו את מסגדם", אין ספק שכוונתו למסגד עומר בכיפת הסלע, ולא למסגד אל-אקצא.

על יחסו של מרן הרב קוק לשייכותנו להר הבית ראוי לדון קל-וחומר מעמדתו הנחרצת שהביע בפני משלחת ראשי המוסדות הציוניים שניסו לשכנעו לוותר על הבעלות על הכותל כדי להפסיק את הפרעות ושפיכות הדמים בארץ, ולהסתפק בזכות העם היהודי להתפלל ברחבה לרגלי הכותל. הרב קוק זצ"ל זעק לעברם: "איזה זכות יש לנו לוותר על הכותל, מתנה שקבלנו מהקב"ה, וכי בידינו זה"? עוד הוסיף ואמר: "דעו לכם, שאם אנו נוותר על הכותל, גם הקב"ה לא ירצה להחזירו לנו"! כמו הרב קוק כך גם הרב זוננפלד הכריז באותם ימים כי אין לנו זכות לוותר על הכותל.

שטיח קיר שנארג לכבוד הרב קוק ונתרם לביתו, ובמרכזו כיפת הסלע. הפסוק הנלווה לציור: 'והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים'.

היעלה על הדעת שלוותר על מתנת הכותל לא הותר לנו, אך על מקום השראת השכינה בקודש הקודשים, על מתנת ה' זו הותר לנו לוותר!?

'מזרח' בהוצאת ישיבת 'תורת חיים' ועל כיפת הסלע נרשם - 'מקום מקדשנו'

ישיבת 'תורת חיים' בירושלים, הנהיגה בסדרי הישיבה את לימוד סדר קודשים כהכנה לבניין הבית. בנשיאות הישיבה עמד הרב קוק זצ"ל אשר יצא בקריאה לציבור לתמוך בהחזקת הישיבה כיסוד לבניין הבית השלישי. ראש הישיבה הרב יצחק וינוגרד, עמד במשא ומתן עם רבנים בעולם בשאלת חידוש הקרבת קרבן פסח - כמובא בספר 'קרנות המזבח' מאת הרב יאקיל סבא.

כחלק ממגבית להחזקת הישיבה הוציאה ההנהלה ציור 'מזרח' עשיר ואומנותי, ובמרכזו כיפת הסלע. מעל הכיפה נרשם **"מקום מקדשנו"**. כמו כן נרשם הפסוק מתפילת שלמה: **"ופרש כפיו אל הבית הזה"**. להוצאת 'מזרח' זה על ידי הישיבה שנקראה לאחר מכן 'תורת כהנים' משמעות רבה, שכן, ישיבה שלומדים בה גדולי ירושלים ומטרתה להעמיד כוהנים הבקיאים בהלכות המקדש, כשהיא מוציאה 'מזרח' שבמרכזו כיפת הסלע, תחת הכותרת - **'מקום המקדש'**, הדבר מעיד כמאה עדים על אמונה עמוקה במסורת אודות כיפת הסלע הבנויה על סלע אבן השתייה.

כאמור, הרב קוק זצ"ל - נשיא הישיבה - הוציא מכתבים בשנת תרע"א לציבור בארץ ובחוץ לארץ לתרום לישיבה זו, עוד בתקופת רבנותו ביפו. כן כתב לראשי ההסתדרות הציונית בטבת תרפ"ב:

על דבר יסוד הישיבה המכונה 'תורת כהנים'... אמת הדבר, שנוסדה פה ישיבה במטרה מיוחדת שילמדו כהנים את סדר קדשים, שהוא המקור של כל עבודת המקדש... השאיפה הנצחית שיבנה בית המקדש במהרה בימינו, מוכרחת להתבלט בקביעות... אמונתנו חזקה, שימים יבואו וכל העמים יכירו שמקום מקדשנו, מוכרח לשוב לבעליו האמתיים, ועליו יבנה הבית הגדול והקדוש שיהיה על ידינו לבית תפילה לכל העמים כדבר ה'!... כאשר נשאלתי מוועידה בריטית רשמית, מהי דעתי על דבר 'מקום המקדש'?... אמרתי להם... יבואו ימים שכל העמים, יכירו את אמיתת זכויותנו על 'מקום המקדש'... ויהיה הבית הגדול והקדוש הזה שם על מכונו, בידי בעליו הראשונים, שהם בעליו הנצחיים.

ראוי לציין כי בישיבה זו למדו גדולי עולם וביניהם: הרב יעקב משה חרל"פ, הרב אריה לוי, הרב צבי פסח פרנק, הרב יצחק אריאלי, הרב אברהם חיים נאה, הרב יוסף שלום אלישיב, הרב צבי יהודה הכהן קוק, ורבים אחרים, כשהכול שותפים לאמונה, שכיפת הסלע ניצבת על יסודות בית המקדש.

לתשומת לב מיוחדת ראויה תגובת המוסלמים 'שומרי מסגד אלאקצה' עם הופעת ה'מזרח' הנ"ל, מסמך אשר עורר סערה בעולם המוסלמי: **"העם הפלישתינאי המוסלמי השומר על מקום המקדש ואבן השתייה זה אלף ושלש מאות שנה, מודיע לעולם המוסלמי שהמקומות הקדושים הנ"ל נמצאים בסכנה גדולה מחמת התנפלות הציונים הפראית... ישנן**

לציונים בפלשתינה תשוקות ושאירות אשר אם חס ושלום תתגשמה - תבוא שואה על כל המוסלמים. ההסתדרות הציונית מתאמצת לכונן ממלכה יהודית בפלשתינה, ולנשל את **מקום המקדש** מידי המוסלמים משום שהוא בנוי על חורבות **היכל המלך שלמה** עליו השלום ולעשותו למקום מקדשם הגדול" ('עלילות המופתי והדוקטור'. יהודה עציון. עמ' 28-35)

הווה אומר, יהודים ומוסלמים הכירו בעובדה שכיפת הסלע בנויה על אבן השתייה. נמצא, שסביב כיפת הסלע מתקיים מאבק של דורות בין היהדות והאסלם על השליטה במקום, בידיעה ברורה כי בית המקדש השלישי עתיד להיבנות על סלע אבן השתייה.

ראש ישיבת 'תורת חיים' בירושלים, הרב יצחק וינוגרד, הדפיס 'מזרח' אמנותי עבור תורמי הישיבה ועבור הציבור הרחב.

בציור נראית כיפת הסלע, ומעל הכיפה נרשם "מקום מקדשנו". כמו כן נרשם הפסוק מתפילת שלמה: "ופרש כפיו אל הבית הזה", כלומר, יש לכוון בתפילה אל הבית הזה, שהוא מקום המקדש. ראשי הישיבה ראו לנכון לציין את כיפת הסלע כמקום בית המקדש, למרות הרגישות של הציבור המוסלמי בירושלים.

אכן ה'מזרח' שהופק, עורר סערה בעולם המוסלמי וגרר תגובות קשות מחשש שהיהודים מתכוונים לבנות מקדש על יסודות כיפת הסלע, והיה חשש למהומות.

הרוחות נרגעו רק לאחר שראשי הסוכנות היהודית ניהלו שיחות ושלחו מכתבים לשכך את זעמם.

יחס הרב צבי יהודה זצ"ל למסורת על אודות אבן השתייה

הרב שלמה גילת בספרו - 'כי שם ה' נקרא עליך' (עמ' 61) מתאר את מנהגו של הרב צבי יהודה זצ"ל בתשעה באב, בשנים שירושלים שבין החומות היתה בידי אויב. מנהגו היה ללכת בערוב יום הצום יחד עם התלמידים למקום מסוים ליד שכונת מאה שערים, ממנו ניתן היה לראות את הר הבית. מנהגו נמשך גם בשנים שהתקשה ללכת, ולמרות הצום עשה

מאמץ והלך לאיטו לראות את מקום המקדש ביום בו חרב הבית, שכן "ערגתו למקדש היתה גדולה מאד". עוד הוסיף: "הרב נהג לומר, שידי ידי כהן בוערות ברצונו כי עז, לשאת את כלי המקדש". למעשה משכונת מאה שערים לא ניתן לראות אלא את כיפת הסלע הבולטת מעל חומת שער שכם, את זאת הלך הרב צבי יהודה לראות, כדרכם של אנשי ירושלים לצפות ולהתפלל כנגד כיפת הסלע ומקום קודש הקודשים.

הרב צבי יהודה זצ"ל אשר למד בישיבת 'תורת חיים', הלך בעקבות אביו הגדול בדבקתו ב'מקום המקדש'. גם כשמקום המקדש היה נתון בשבי הכובשים והפולשים מעבר הירדן, ראה חובה לעצמו לטרוח בצום תשעה באב ולראות את 'מקום המקדש' בכיפת הסלע, שכן מצווה לראותו ואפילו מרחוק. בכך הביע את אמונתו כדברי אביו הרב קוק באיגרתו: "יבואו ימים שכל העמים, יכירו את אמיתת זכויותנו על 'מקום המקדש'... ויהיה 'הבית הגדול והקדוש' הזה שם על מכונו, בידי בעליו הראשונים, שהם בעליו הנצחיים". מכוח אמונה זו זכה הרב צבי יהודה זצ"ל להיות מראשוני האזרחים שרגלם דרכה ביום השחרור בתשכ"ז בהר הבית ובכותל המערבי.

סוף דבר

תודתנו לרב עמיחי אליאש שליט"א על הערותיו, אשר סייעו בידינו להעמיק ולברר את שלשלת המסורת והקבלה על אודות מקום קודש הקודשים.

מן הסקירה דלעיל נוכחים אנו, שחכמי ישראל לדורותיהם קיבלו והעבירו את המסורת הדורות בעניין אבן השתייה שבכיפת הסלע שהיא מקום קודש הקודשים. וכך גם הרמב"ם, ראה בעיניו את המקום, ושמע באזניו¹¹ מאנשי ארץ ישראל וירושלים את המסורת שבידם אודות מקום קודש הקודשים שבכיפת הסלע, בהתאם לכך נכנס לרחבת הר הבית והתפלל מול מקום קודש הקודשים.

דומה, שיש יתרון למסורת על אודות מקום קודש הקודשים, על פני מסורות אחרות, שכן כל דור דור רואה בעיניו את כיפת הסלע בראש ההר, ושומע באוזניו את התורה שבעל פה, כי הסלע שתחת הכיפה הוא 'אבן השתייה'.

מדובר במבנה אדיר בראש ההר, שרק עיוור אינו רואה אותו. כך גם כל תינוק של בית רבן בירושלים, אוזניו שומעות ש'מסגד עומר' – זה מקום קודש הקודשים. משמים זימנו,

11. בהקשר לכך ראוי להביא את דברי הרמב"ם, הכותב בהלכות יסודי התורה ח, א; בעניין מעמד הר סיני: "במה האמינו בו [במשה]? במעמד הר סיני, שעיינינו ראו ולא זר ואזנינו שמעו ולא אחר!... והקול מדבר אליו – ואנו שומעים". הרמב"ם הקפיד לכתוב ש"עיינינו" ראו ו"אזנינו" שמעו, למרות, שרק דור המדבר ראה את המעמד, ואילו אנו קיבלנו זאת במסורת בעל פה.

שמלכי האסלם יבנו במקום בית להגנת הסלע המקודש בקדושת עולם, ולשימור המסורת לדורות גם בתקופות שהכניסה לירושלים ולהר לא הייתה אפשרית בהן ונאלצנו להביט אל המקום ממרחק. כך שמעו אוזנינו שלנו בנעורינו בירושלים, וכבר אז ידע כל צעיר ומבוגר את תחומי האסור והמותר בהר הבית.

עם הידיעה הזו גדלנו בירושלים מילדות. כך זכינו שביום שחרור מקום המקדש, כשנכנסנו כחיילי צבא ישראל להר הבית, ידענו לעצור במרחק מתאים מכיפת הסלע ליד ה"עליות" הנזכרות ברדב"ז, ולרגלי הבמה המוגבהת. בשלב מסוים נקראנו ממקומנו אל פתח כיפת הסלע, שם ישבו הרב גורן ומוטה גור, למתן הוראות להמשך הפעילות הצבאית בעיר העתיקה וסביבותיה. מובן מאליו שלצורך כיבוש המקום מצווה להיכנס גם לקודש הקודשים (ראה רמב"ם בית הבחירה ז, כג) כך נהג הרב גורן אשר נכנס למקום קודש הקודשים כשספר תורה בידו וקול שופר נשמע שם עם גאולת המקום. לאחר מכן נקראתי להתייצב ולשמור על שער כיפת הסלע במערב, במקום בו אמרו חז"ל - 'שכינה במערב'. ברגעים אלה חשנו רטט בגוף ובנשמה. כשבאו שרי ממשלה להיכנס למקום קודש הקודשים מנענו מהם את הכניסה, מפני קדושת המקום. חלילה לנו, אפוא, מחטוא לה', ולהתכחש, חלילה, למסורת אבותינו ולמסורת אבות האומה מפני מפקפק ומהסס - גדול ככל שיהא.

לאור האמור, העולים להר הבית בימינו, ממשיכים את מסורת הדורות, והולכים בעקבות אבות האומה ההולכים כעמוד אש לפני המחנה. המסלול הקבוע כיום להליכה סביב ההר בטוח מחשש כניסה לעזרה ולמקום אבן השתייה, כי מקום קודש הקודשים ידוע וברור לכולם. העולה להר בטהרה, מקיים את מצות ה' בתורתו - "לשכנו תדרשו ובאת שמה", ומקיים את מצוות "מורא מקדש" ומצוות אחרות כמצווה עלינו מפי הגבורה.

הננו מובטחים, כי לא ירחק היום, ונזכה כולנו - הדבקים במסורת יחד עם המפקקים - לשוב בתשובה, לעלות להר בית ה' בקדושה ובטהרה, לבנות יחד עם כל בית ישראל את הבית השלישי ולחגוג בחצרות בית ה'.

